

**ESEJI O
KRITIČKO-PROGRESIVNOM
ISLAMU**

Adis Đuderija (PhD)

ESEJI O KRITIČKO-PROGRESIVNOM ISLAMU

Adis Đuderija (PhD)

Sarajevo, 2024.

Impresum:

Izdavač: TPO Fondacija

Autor: Adis Đuderija

Lektura: Adisa Sidran

DTP: Neven Misaljević

Sarajevo, 2024.

CIP i ISBN

Adis Đuderija (PhD)

Copyright [2024] [Adis Đuderija]. Sva prava pridržana na svim jezicima.

Ova elektronska knjiga zaštićena je zakonima o autorskim pravima i međunarodnim ugovorima. Nijedan dio ove publikacije ne smije se reproducirati, distribuirati ili prenositi u bilo kom obliku ili bilo kojim sredstvima, uključujući fotokopiranje, snimanje ili druge elektronske ili mehaničke metode, bez prethodnog pisanog odobrenja autora, osim u slučaju kratkih citata uključenih u kritičke osvrtne i određene druge nekomercijalne upotrebe dopuštene zakonom o autorskim pravima.

Za zahtjeve pisanog odobrenja autora, molimo kontaktirajte

[adisduderija@gmail.com].

Informacije date u ovoj elektronskoj knjizi su samo u opće informativne svrhe. Iako je učinjen svaki napor da se osigura tačnost i potpunost sadržaja, autor i izdavač ne preuzimaju nikakvu odgovornost za greške ili propuste, niti za bilo kakvu štetu nastalu usljed korištenja informacija sadržanih ovdje.

Zaštitni znakovi pomenuti u ovoj elektronskoj knjizi su vlasništvo njihovih vlasnika. Navođenje određenih proizvoda, usluga ili organizacija ne podrazumijeva odobrenje od strane autora ili izdavača.

Bilo koja neovlaštena distribucija ili upotreba ove elektronske knjige može biti prekršaj zakona o autorskim pravima i mogla bi podvrgnuti prekršioca zakonskim kaznama.

Koristeći se dvjema decenijama akademskog istraživanja i stručnosti u teorijskom promišljanju progresivnog islama, dr. Đuderija istražuje njegove različite aspekte, uključujući definiciju, filozofske, metafizičke, društveno-političke, kulturne/civilizacijske i ekonomske implikacije. Napisani na pristupačan način, ovi eseji nude sveobuhvatan pregled onoga što čini progresivni islam kao sistematsku ekspoziciju normativne islamske tradicije i kako svjetonazor koji podupire progresivni islam može biti korišten kao sila za dobro u svijetu, posebno ali ne isključivo u kontekstu muslimanskih većinskih društava.

Sadržaj

1. Kratka biografija
2. Umjesto uvoda – U šta vjerujem: Prihvatanje racionalizma, feminizma, sufizma, kritičkog mišljenja, procesno-relacione teologije i kosmopolitanizma
3. Progresivni islam kao oblik kritičkog tradicionalizma/ kritičkog islama
4. Kritičko-progresivni islam – Pregled
5. Kako kritičko-progresivni islam može pomoći u prevladavanju islamskog sektaštva
6. Šta znači biti “kritičko-progresivni islamista”
7. Kako usvajanje kritičko-progresivnog islama od muslimanskih učenjaka i propovjednika može suzbiti islamofobiju
8. Kritičko-progresivna muslimanska misao kao suvremena inačica sufijske etičko-moralne filozofije
9. Kritičko-progresivni islam: Ključne ideje za pomoć muslimanskom većinskom svijetu u postizanju ciljeva održivog razvoja za 2030. godinu
10. Prihvatanje islama kao dinamičkog civilizacijskog projekta: Kritičko-progresivno muslimanski svjetonazor
11. Tradicionalni i kritičko-progresivni modeli tumačenja Kur’ana i sunneta u komparativnoj perspektivi
12. Kur’an i priroda objave u kritičko-progresivnom islamu
13. Kako kritičko-progresivni islam pristupa ideji sunneta

1. Kratka biografija

Adis Đuderija je prvobitno bosanskohercegovački, a kasnije australijski akademik. Doktorirao je 2010. godine na Centru za muslimanske države i društva Univerziteta u Zapadnoj Australiji o metodologijama tumačenja Kur'ana i sunneta u neotradicionalom salafizmu i progresivnom islamu. Trenutno radi kao akademik na univerzitetu Griffith u Brisbanu u Australiji gdje predaje predmete o islamu i rodu, islamskoj intelektualnoj tradiciji te islamu i muslimanima na Zapadu. Autor je devet knjiga o različitim aspektima islamske intelektualne tradicije (progresivnog islama, hermeneutike Kur'ana, koncepta sunneta, maqasid al-šerijata, salafizma te islama i muslimanima na Zapadu), kao i preko 100 akademskih publikacija na ove teme.

Za više detalja:

1. <https://experts.griffith.edu.au/7439-adis-duderija>
2. <https://scholar.google.com.my/citations?user=RLEaZukAAAAJ&hl=en>

2. Umjesto uvoda – U šta vjerujem: Prihvatanje racionalizma, feminizma, sufizma, kritičkog mišljenja, procesno-relacione teologije i kosmopolitanizma

U svijetu koji karakteriziraju različite filozofske i teološke perspektive, ja se nalazim u zagrljaju jedinstvene mješavine racionalizma, feminizma, sufizma, kritičkog mišljenja, kosmopolitanizma i procesno-relacione teologije. Iako se ove struje mogu činiti disparatnim, one se skladno prožimaju u mom pogledu na svijet, oblikujući moje razumijevanje samoga sebe, društva i duhovnosti. U ovom kratkom tekstu podijelit ću svoj osobni put i rasvijetliti načine na koje su ovi filozofski i teološki okviri obogatili moj život i perspektive.

Racionalizam: Njegovanje snage razuma

Kao racionalist, veliku važnost pridajem snazi razuma i kritičkog razmišljanja. Racionalizam nas potiče da propitujemo pretpostavke, da se suprotstavljamo dogmama i da težimo znanju zasnovanom na dokazima. On me osnažuje da se nosim sa složenostima života s otvorenim i skeptičnim umom, uvijek težeći intelektualnoj iskrenosti i koherentnosti. Racionalizam pruža čvrstu osnovu za moja filozofska i teološka istraživanja, omogućavajući mi da se nosim s idejama i vjerovanjima na promišljen i analitičan način. Važno je da odbacuje [fideističke](#) i izrazito tekstualističke pristupe teologiji zasnovane na [klasičnom teizmu](#).

Feminizam: Zagovaranje jednakosti i pravde

Moja predanost feminizmu proizlazi iz duboko ukorijenjenog uvjerenja u inherentnu jednakost i dostojanstvo svih pojedinaca, bez obzira na rod. Feminizam osporava pritisak struktura, stereotipa i rodnih normi, zagovarajući jednake mogućnosti i prava za sve. On me nadahnjuje da aktivno radim na rušenju patrijarhalnih sustava i njegovanju inkluzivnosti i pravde u svim sferama života. Feminizam oblikuje moje razumijevanje društvenih dinamika, ističući važnost interseksionalnosti i pojačava marginalizirane glasove.

Sufizam: Traženje duhovne mudrosti i jedinstva

Sufizam, mistična grana islama, ima značajnu ulogu u oblikovanju mog duhovnog puta. On naglašava unutrašnju potragu za božanskim znanjem i njegovanje osobnog odnosa s božanskim. Sufijsko učenje o ljubavi, samilosti i duhovnom jedinstvu duboko odjekuje u mom biću. Ono me potiče da prepoznam ljepotu raznolikosti i tražim sklad između materijalnog i duhovnog. Sufijsko naglašavanje introspekcije, svjesnosti i potrage za unutrašnjim mirom pruža mi dragocjenu smjernicu za suočavanje sa životnim izazovima.

Razvijanje kritičkog mišljenja

Kao pojedincu, moja osobna filozofija, također, cijeni visoko kritičko razmišljanje. Čvrsto vjerujem u snagu neovisnog razmišljanja, propitivanja ustaljenih ideja i procjenjivanja uvjerenja u različitim domenama, uključujući religiju, politiku, modernost i filozofiju. Trudim se pristupiti ovim područjima s mentalitetom rigoroznog istraživanja i predanosti dolaženju do informiranih i razumnih zaključaka.

U području religije, kritičko razmišljanje je od vitalne važnosti za mene. Pronalazim veliku vrijednost u kritičkom angažiranju s religijskim doktrinama, tekstovima i poukama. To mi omogućuje da produbim uvid u sustave vjerovanja, propitujući i analizirajući njihovo značenje i relevantnost. Vjerujem u intelektualnu slobodu i autonomiju kada je riječ o istraživanju različitih religijskih perspektiva, propitivanju dogmi i tumačenju religijskih učenja u svjetlu vlastitih iskustava i uvida.

Kada je riječ o politici, kritičko razmišljanje u srži je mog pristupa. Duboko sam predan kritičkoj analizi političkih ideologija, sustava i politika. Vjerujem u propitivanje motiva i posljedica političkih odluka, preispitivanje struktura moći i osporavanje dominantnih narativa i diskursa. Bavljenje kritičkim razmišljanjem u politici omogućuje mi da budem informirani i odgovorni građanin, sudjelujući u konstruktivnom dijalogu, zagovarajući socijalnu pravdu i doprinoseći poboljšanju društva.

U kontekstu modernosti, kritičko razmišljanje ima značajnu ulogu u oblikovanju mog pogleda na svijet. Neprestano pokušavam da ispitujem društvene, kulturne i tehnološke transformacije povezane s modernim vremenima. Vjerujem u kritičku procjenu utjecaja modernosti na razne aspekte života, poput individualne autonomije, društvenih odnosa i okoliša. Propitujući pretpostavke i vrijednosti koje leže u podlozi procesa modernizacije, trudim se navigirati kroz kompleksnosti modernosti prepoznajući i koristeći potencijalne prednosti i mogućnosti.

Kritičko mišljenje je od suštinskog značaja za mene u području filozofije. Angažiram se u rigoroznom ispitivanju filozofskih koncepata, teorija i argumenata. Kritičko razmišljanje u filozofiji njeguje intelektualnu skromnost, znatiželju i poštovanje prema kompleksnosti i raznolikosti filozofskih perspektiva.

Sveobuhvatno gledajući, kritičko razmišljanje temelj je moje osobne filozofije. Ono me osposobljava da ostvarim intelektualnu autonomiju, i prihvatim otvorenost uma. Posvećen sam kontinuiranom učenju, samopromatranju i angažiranju u konstruktivnom dijalogu s drugima. Njegovanjem dubljeg razumijevanja složenih pitanja kroz kritičko razmišljanje, težim osobnom rastu, društvenom napretku i potrazi za istinom.

Proces-relaciona teologija: Prihvatanje dinamičnog i međuzavisnog postojanja

Proces-relaciona teologija nudi okvir koji nadopunjuje i obogaćuje moje filozofske i teološke perspektive. Ona posmatra kosmos kao dinamičnu i međuzavisnu mrežu odnosa. Umjesto statičnih entiteta, razumije svijet u smislu evolvirajućih procesa i interakcija. Proces-relaciona teologija nas poziva da Boga vidimo i kao imanentno i evolvirajuće prisutno biće, intimno angažirano sa svijetom. Ona naglašava međupovezanost svih s tim inspirirajući osjećaj odgovornosti i brige za blagostanje svega postojećeg.

Prihvatanje kosmopolitskog identiteta: Razvijanje globalne svjesnosti i međusobne povezanosti

Osim filozofskih i teoloških okvira racionalizma, feminizma, sufizma i procesno-relacione teologije, također, prihvatam kosmopolitski identitet koji naglašava globalnu svijest i međusobnu povezanost. Ovaj kosmopolitski pogled afirmiše raznolikost ljudskih iskustava i prepoznaje vrijednost kulturne razmjene i dijaloga.

Prihvatajući kosmopolitski identitet, trudim se da nadiđem uske granice nacionalnosti, etničke pripadnosti i religije. Prepoznajem da nas naša zajedničko čovječanstvo ujedinjuje i da imamo kolektivnu odgovornost za širenje razumijevanja, tolerancije i suradnje među različitim kulturama i zajednicama. Taj pogled me potiče da se angažiram u različitim perspektivama i učim iz mudrosti i iskustava drugih.

Kosmopolitski pogled na svijet, također, me potiče da se suočim s pitanjima socijalne pravde i nejednakosti na globalnoj razini. Potiče me da se pozabavim sistemskim nepravdama koje perpetuiraju siromaštvo, diskriminaciju i marginalizaciju u različitim dijelovima svijeta. Aktivno težim doprinijeti inicijativama i pokretima koji promoviraju ljudska prava, održivi razvoj i mir preko granica.

Nadalje, kosmopolitski identitet potiče osjećaj empatije i solidarnosti s pojedincima i zajednicama suočenim s teškoćama. To me motivira da se zalažem za prava izbjeglica i migranata, prepoznajući njihovo pravo na sigurnost, dostojanstvo i ravnopravnost. Nastojim se boriti protiv ksenofobije i promovirati inkluzivno društvo koje vrednuje kulturnu raznolikost i prepoznaje doprinose svih pojedinaca, bez obzira na njihovo porijeklo.

Njegovanjem kosmopolitskog identiteta, težim premošćivanju podjela, rušenju stereotipa i ugovaranju međusobnog poštovanja i razumijevanja. Prepoznajem da naša međusobna povezanost kao globalne zajednice zahtijeva suradnju i zajedničko djelovanje kako bismo se suočili s velikim izazovima našeg vremena, poput klimatskih promjena, globalnih kriza i ekonomske nejednakosti.

Prihvatanje kosmopolitskog identiteta nadopunjuje filozofske i teološke okvire kojih se pridržavam, jer potkrepljuju principe pravde, jednakosti i samilosti koji su temelj ovih perspektiva. Moj kosmopolitski identitet vodi moje akcije i interakcije, potičući me da prihvatim bogatstvo našeg raznolikog svijeta, istovremeno rađeći na stvaranju inkluzivnijeg, pravednijeg i mirnijeg globalnog društva.

Iako svaki od ovih okvira donosi vlastite jedinstvene uvide i perspektive, smatram, da oni sinergijski skladno funkcioniraju u mom pogledu na svijet. Racionalizam pruža alate za kritičko angažiranje s idejama i vjerovanjima, osiguravajući intelektualnu koherentnost. Feminizam od mene traži da srušim opresivne patrijarhalne strukture i radim na stvaranju pravednijeg i inkluzivnijeg društva. Sufizam pruža duhovnu usmjerenost, njegujući dubok osjećaj povezanosti i jedinstva s božanskim i svim stvorenjima. Procesno-relacijska teologija dopunjuje ove perspektive pružajući okvir koji naglašava međupovezanost i dinamičnu prirodu postojanja. Kosmopolitski identitet pomaže mi da nadrastem uže izvore identiteta povezane s nacionalnošću, religijom i etničkom pripadnošću.

Prihvatanje ovog raznovrsnog pogleda na svijet ima praktične implikacije u mom svakodnevnom životu. To utiče na izbore koje donosim, inicijative koje podržavam i odnose koje njegujem. Potiče me na angažiranje u dijalogu i premošćavanju podjela između različitih perspektiva. Nadahnjuje me da tražim pravdu i jednakost, boreći se za prava marginaliziranih. Vodi me prema njegovanju empatije, samilosti i ljubavi u mojim interakcijama s drugima. Ovaj integrirani pogled na svijet daje mi osjećaj svrhe i usmjerenja, omogućujući mi da navigiram kroz složenosti života na jedan meni autentičan način.

Moje životno putovanje kao kosmopolite, racionaliste, kritičkog filozofskog feministički progresivnog sufije i procesno-relacionog teologa duboko je i obogaćujuće iskustvo. Ova jedinstvena kombinacija perspektiva oblikovala je moje razumijevanje sebe, društva i duhovnosti. Kroz racionalizam, feminizam, sufizam i

procesno-relacionu teologiju pronašao sam intelektualnu koherentnost, posvećenost pravdi i jednakosti, duhovni mir i duboko poštovanje prema međupovezanosti postojanja svih bića. Upravo kroz integraciju i sintezu ovih različitih okvira nastavljam istraživati i navigirati kroz životna duboka pitanja, nastojeći doprinijeti inkluzivnijem, samilosnijem i harmoničnijem svijetu. Nadam se, da će ovaj pogled na svijet postati očit u tekstovima u nastavku.

3. Progresivni islam kao oblik kritičkog tradicionalizma/kritičkog islama

Ovaj esej ukratko raspravlja o ideji progresivnog islama kao oblika kritičkog tradicionalizma/kritičkog islama, kako ga je definirao jedan od vodećih savremenih islamskih učenjaka Ebrahim Moosa. Oznaka “kritički tradicionalist” je način na koji Ebrahim Moosa interpretira ideju “progresivnog islama”. Kritički tradicionalizam se odnosi na pristup koji zahtijeva rigorozno intelektualno istraživanje i procjenu islamskih tradicija i tekstualnih interpretacija u svjetlu savremenih humanističkih društveno-političkih realnosti i vrijednosti. Istaknuti učenjak [Ebrahim Moosa](#) zagovarao je kritički tradicionalizam kao sredstvo za razvijanje progresivnih razumijevanja islama. Ovaj esej ima cilj istražiti progresivni islam kako je zamišljen kroz prizmu kritičkog tradicionalizma, analizirajući njegove ključne principe i implikacije.

U srži [kritičkog tradicionalizma](#) i progresivnog islama leži predanost ponovnom razmatranju islamskih učenja kroz promišljeno ispitivanje i analizu naslijeđenih razumijevanja islamske tradicije. Umjesto usvajanja statičnih ili doslovnih čitanja, ovaj pristup prepoznaje islam kao kontinuirano evoluirajuću tradiciju oblikovanu različitim društveno-historijskim kontekstima. On ohrabruje vjernike da kritički razmišljaju o dugo usvojenim doktrinama i kulturnim normama, tražeći interpretativnu fleksibilnost koja će omogućiti islamu da pozitivno doprinese problemima modernosti. Napredak se, dakle, postiže ne napuštanjem tradicije, već ponovnim otkrivanjem njenog duha kroz obnovljeno istraživanje prilagođeno promjenjivim vremenima.

Kritički tradicionalizam ovo istraživanje usmjerava na određene ključne principe. Najvažniji među njima je afirmacija ljudskog dostojanstva za sve. Moosa tvrdi da bi ovo trebalo da bude krajnji kriterij prema kojem se procjenjuje svo znanje, uključujući religijske interpretacije. Razumijevanja koja određene grupe svode na inferioran status krše ljudsko dostojanstvo i zahtijevaju reviziju. Uspostavljanje dostojanstva kao zaštitnog znaka islama nalaže

ponovno preispitivanje učenja koja su se koristila za marginalizaciju ili ugnjetavanje određenih zajednica. To potiče progresivno razumijevanje koje teži da ispravi historijske nepravde i potiče na socijalnu pravdu. Tako, kritičko, odnosno, progresivno razumijevanje islama ima potencijal da transformira ne samo individualna vjerovanja, već i šire društveno, kulturno i političko okruženje.

Još jedan princip je vrednovanje različitih metodoloških alata u interpretaciji tradicije. Umjesto ograničavanja validne analize na strogo tradicionalne egzegetske metode, kritički tradicionalizam uključuje različite disciplinarnе perspektive. Historijsko-kontekstualna analiza locira kur'anske objave i hadise u originalnim društvenim kontekstima, otkrivajući naracije nekada korištene za uspostavljanje patrijarhalnih društvenih poredaka. Feministička i postkolonijalna hermeneutika otkrivaju androcentrične pristranosti i orijentalističke uticaje koji izobličuju islamske pravne odluke. Ovaj pluralitet pristupa problematizira selektivne interpretacije koje mogu često da služe specifičnim (političkim) interesima.

U srži ideje progresivnog islama leži koncept kritičkog tradicionalizma. Ebrahim Moosa naglašava ovaj pristup, naglašavajući potrebu za kritičkim angažmanom i intelektualnim istraživanjem. Kritički islam ide dalje od statičnih interpretacija religijskih tekstova, prepoznajući evolutivnu prirodu društva i nužnost kontekstualnog razumijevanja. On ohrabruje muslimane da kritički promišljaju o svojim tradicijama, reinterpreтираjući ih u svjetlu savremenih izazova i aspiracija.

Moosa naglašava važnost ljudskog dostojanstva kao centralnog fokusa progresivnih i kritičko-tradicionalističkih pristupa u islamu. On vjeruje da svi pristupi religiji moraju potvrditi i podržati ostvarenje ljudskog dostojanstva. Ako religija ne uspijeva ispoštovati ovaj princip, postaje upitna. U skladu s tim, interpretacije islama u prošlosti koje su nevjernike ili žene karakterizirale na degradirajući način smatraju se nedostojnim i zahtijevaju promjenu. Moosa tvrdi da se istinska transformacija može dogoditi samo kada su pojedinci spremni postaviti kritička pitanja i izazvati prevladavajuću paradigmu interpretacije islama.

U kontekstu progresivnog islama, naglasak na ljudskom dostojanstvu služi kao vodeći princip za ponovno vrednovanje i reinterpretaciju islamskog učenja. Ovo zahtijeva kritičko ispitivanje tradicionalnih razumijevanja koja mogu perpetuirati nejednakost, isključenost ili nepravdu. Usvajanjem alternativnih metodoloških pristupa, muslimani se ohrabruju da nađu odgovore koji su usklađeni s vrijednostima dostojanstva, pravednosti i jednakosti. Ovo nijansirano razumijevanje omogućava kontinuiranu relevantnost i prilagodljivost islamskog učenja, uz osiguravanje inkluzivnijeg i suosjećajnijeg pristupa savremenim izazovima.

Progresivni islam, stoga, ne zahtijeva odbacivanje temeljnih principa islama, već je poziv na promišljeno i kritičko ponovno ispitivanje islamskih tekstova i tradicija kako bi se izvukla učenja koja afirmiraju ljudsko dostojanstvo i potiču pravdu. On ohrabruje dinamičnu interakciju između tradicije i savremenih realiteta, nastojeći harmonizirati islamske vrijednosti sa životnim iskustvima pojedinaca i zajednica.

Prihvatanjem kritičko-tradicionalističkog pristupa, progresivni islam poziva muslimane da prevaziđu zastarjele interpretacije koje se više ne podudaraju s principima ljudskog dostojanstva. Ona ohrabruje vjernike da se suoče s predrasudama, stereotipima i nejednakostima ugrađenim u tradicionalne interpretacije i da traže alternativna razumijevanja koja promiču pravednije i inkluzivnije društvo. Ovaj pristup zahtijeva intelektualnu hrabrost, otvoren dijalog i spremnost da se dovedu u pitanje ustanovljene norme.

U težnji ka progresivnom islamu, muslimani se pozivaju da se kritički angažiraju u bogatom intelektualnom i duhovnom naslijeđu vjere. Kroz ovaj angažman mogu nastati novi uvidi i razumijevanja, pružajući čvrstu osnovu za suosjećajniji, pravedniji i inkluzivniji islamski diskurs. Prihvatanjem kritičkog tradicionalizma, muslimani mogu navigirati kroz složenosti modernog svijeta, ostajući ukorijenjeni u vječnoj mudrosti svoje vjere. Zato se u ostatku eseja izrazi kritički islam/kritički islamski tradicionalizam i progresivni islam koriste naizmjenično.

4. Kritičko-progresivni islam – Pregled

Kao musliman bošnjačkog porijekla i osoba koja je sazrijevala u vrijeme 11. septembra, tražio sam načine da razumijem svoju vjeru tako da ona potvrđuje dobrotu i ljubav, kao i otvorenost prema potencijalnoj dobroti i ljubavi u svakom biću. Ovo istraživanje na kraju me je usmjerilo ka akademskoj karijeri i posvećivanju velikog dijela svoga rada teoriji progresivnog islama. Rezultati ovog rada ljubavi uključuju [dvije knjige](#), od kojih je druga, [Imperatives of Progressive Islam](#) (tj. Imperativi progresivnog islama), objavljena početkom 2017. godine.

U ovom eseju, koristit ću se svojim prethodnim akademskim radom da pružim pregled svjetonazora koji stoji u osnovi progresivnog islama, njegov pristup konceptualizaciji i interpretaciji islamske tradicije, njegovoj teologiji i njegovim normativnim imperativima. Pritom želim predstaviti manje poznato, ali podjednako autentično razumijevanje islama koje će, nadamo se, problematizirati ono što mnogi nemuslimani i muslimani misle o tome što je islam bio, jeste ili može ikada biti.

Progresivni islam je krovni pojam koji obuhvata pristupe islamskoj tradiciji i (kasnoj) modernosti, koji koriste riječi “progresivni” ili ponekad “kritični” (npr. časopis *Critical Muslim* objavljen u Ujedinjenom Kraljevstvu) kada se označavaju ili koji spadaju u progresivni islam kako je ovdje definisano. Glavni teoretičari koji stoje iza ove savremene muslimanske misli su akademici i javni intelektualci kako iz većinskih muslimanskih, tako i manjinskih muslimanskih konteksta, uključujući naučnike poput Hasana Hanafija iz Egipta; Enesa Karića iz Bosne, Alija Ashghara Engineera iz Indije; Nurkholića Majida iz Indonezije, Sadiyyu Shaikh, Ebrahima Moosau i Farida Esacka iz Južne Afrike; Zibu Mir Hosseini i Mohsen-a Kadivara iz Irana; Muhameda Abeda Al-Jabirija iz Maroka; Jasmine Zine iz Kanade; Hashima Kamalija iz Afganistana/Malezije; Keciju Ali iz Sjedinjenih Država; Abdulaziza Sachedinu iz Tanzanije/SAD-a; Abdullahija An’Naima za Sudan; Khalida Masuda iz Pakistana; i Khaleda Abou El Fadla iz Egipta/SAD-a, Abullah Saeeda iz Australije da spomenemo samo neke od istaknutijih. Važno je

napomenuti da progresivni muslimanski akademici i intelektualci uključuju značajan broj žena. Progresivna muslimanska misao, također, ima globalno prisustvo među aktivistima na lokalnom nivou povezano sa organizacijama Muslims for Progressive Values, Musawah i sličnim pokretima.

Kada je riječ o njegovom sveukupnom svjetonazoru, progresivni islam se najbolje karakterizira svojom predanošću i vjernošću određenim idealima, vrijednostima, praksama i ciljevima koji se izražavaju na mnoge načine i poprimaju oblik u nizu različitih tema. Ove teme prvenstveno se odnose na pitanja koja se tiču kritičnog pozicioniranja progresivnih muslimana u odnosu na (1) hegemonijske ekonomske, političke, društvene i kulturne sile sa Globalnog Sjevera, (2) hegemonijske patrijarhalne, ekskluzivističke i etički okamenjene interpretacije njihove vlastite naslijeđene islamske tradicije, i (3) vrijednosti koje čine osnovu kako prosvjetljenog modernizma tako i radikalnih oblika postmodernističke misli. Ova kritika, stoga, istovremeno dovodi u pitanje kako (neo)tradicionalne i puritanske islamske hegemonijske diskurse o mnogim pitanjima (uključujući debate o modernosti, ljudskim pravima, rodnoj ravnopravnosti i pravdi, demokraciji i mjestu i ulozi religije u društvu i politici) tako i njihove zapadnocentrične konceptualizacije i interpretacije, ukorijenjene u vrijednostima, svjetonazoru i pretpostavkama koje čine osnovu prosvjetiteljstva.

Jedan od glavnih koncepata koji prožima progresivnu muslimansku misao je centralnost duhovnosti i gajenje međuljudskih odnosa na temelju sufijske etičko-moralne filozofije u svojoj progresivnoj verziji. Pod ovim podrazumijevam intelektualiziranu formu sufizma koja postoji bez pratećih mizoginskih i visoko hijerarhijskih elemenata prisutnih u velikom dijelu predmodernog sufijskog predanja. Uz to, progresivni muslimani naglašavaju univerzalnu prirodu Boga i univerzalnost same vjere, pokazujući Božiju brigu za čovječanstvo u cjelini, što, kao što ću u nastavku opisati, dovodi do njihovog prihvatanja religijskog pluralizma.

Njegovanje i jačanje mnogostrukih i dinamičkih aspekata naslijeđene islamske tradicije i otpor njenoj redukciji i isključivoj

interpretaciji zasnovanoj na patrijarhalnosti, mizoginosti i religijskom fanatizmu dodatna je karakteristika koja čini osnovu svjetonazora progresivnog islama.

Progresivni muslimani su također veoma kritični prema hegemoniji modernih ekonomija zasnovanih na slobodnom tržištu, političkim i društvenim strukturama, institucijama i moćima koje podržavaju, održavaju ili nisu kritične prema (nepravdom) *statusu quo*. Ova konstelacija sila često se naziva "Imperija", a progresivni muslimani smatraju da je ono dovelo do transformacije i redukcije čovjeka, nositelja Božijeg duha, u prvenstveno ekonomskog potrošača, što je doprinijelo velikim ekonomskim nejednakostima između siromašnog juga i bogatog sjevera.

Progresivni muslimani, također, žele preusmjeriti trenutne diskurse o džihadu s pretjerano geopolitičkih i sigurnosno-terorističkih analitičkih i konceptualnih matrica na unutarnju intelektualnu i etičku, i prvenstveno nenasilnu borbu i otpor silama koje su u sukobu s njihovim općim svjetonazorom.

Progresivni muslimani smatraju da je priroda koncepta islamske intelektualne tradicije (turath) dinamičan, ljudski konstruirani proizvod mnogih prošlih i sadašnjih zajednica tumačenja. Koncept kulturne odnosno religijske autentičnosti (asala) u progresivnoj muslimanskoj misli ne zasniva se na doslovnom držanju islamske tradicije, već na kreativnom, kritičkom angažmanu s njom. U tom smislu, progresivni islam može se konceptualizirati kao oblik kritičkog islamskog tradicionalizma. Progresivna islamska svijest čvrsto je ukorijenjena u samoj islamskoj tradiciji i obilježava je kosmopolitski pogled na svijet. Važno je naglasiti da teorija i praksa progresivnog islama imaju sposobnost redefiniranja samog značenja islama u svjetlu kasne modernosti bez napuštanja parametara vjere.

Progresivni muslimani pristupaju i angažiraju se s modernitetom pokušavajući problematizirati povijest debate između islama i moderniteta, odnosno, između islama i Zapada, koja ih

konceptualizira kao međusobno isključive. Nadalje, razumijevanje progresivnih muslimana historijskih procesa koji su doveli do moderniteta na Zapadu smatra ih rezultatom transkulturalnih i međucivilizacijskih procesa, čime se osporava često iznesena tvrdnja da je modernost isključivo proizvod zapadne civilizacije. Stoga progresivni islam u tom smislu nije “zapadni”.

Koncept “progres” u progresivnoj muslimanskoj misli konceptualiziran je kao mogućnost, a ne neizbježnost promjene. Drugim riječima, progresivna muslimanska misao ne prihvaća ideju eurocentričnog, prosvjetiteljskog pristupa “napretku” kao deterministički proces, već ideju da je napredak, uključujući moralni napredak, moguć u različitim oblicima i iz različitih izvora. Dakle, progresivna muslimanska misao se odvaja od unilinearnih konceptualizacija napretka, bilo u njihovim zapadnim znanstvenim, političkim (npr. Fukuyama) ili filozofskim (npr. Hegel) dimenzijama. U tom smislu progresivni islam nije “sekularan”.

Ideja napretka, također, proizlazi iz uvjerenja progresivnih muslimanskih učenjaka da su primarni izvori islamskih učenja, Kur’an i sunnet, bili progresivni u pristupu etičkim i pravnim pitanjima svog vremena utjelovljujući i pozivajući na etičniju viziju koja je nadilazila ono što je bilo prevladavajuće i uobičajeno. Progresivni islam želi ostati vjeran toj viziji.

Koncept progres” u progresivnom islamu također označava da etičke vrijednosti poput pravde i pravednosti ne ostaju zamrznute u vremenu. Kao što svjedoči kolektivno ljudsko iskustvo, one su u načelu podložne promjeni, budući da Božije kreativne moći direktno djeluju na naš vlastiti kolektivni um i naš kolektivni etičko-moralni kompas. Progresivna muslimanska misao smatra da je uloga svakog pojedinca da što vjernije približi Božije savršenstvo ljepote, pravde i milosti, a to je moguće samo ako naši etički sistemi ne ostaju zamrznuti (kao u slučaju tradicionalističkih/predmodernističkih pristupa). Kao takav, progresivni islam rekonceptualizira islam na način koji ostavlja prostor za etičko-moralni napredak/poboljšanje u vječnoj potrazi za etičkim savršenstvom.

Još jedan razlog zašto progresivna muslimanska misao koristi pojam “progresivni” je da istakne snažne afinitete u vrsti teologija/filozofija, interpretativnih pristupa i socio-političkih i etičkih vrijednosti koje postoje među progresivnim religioznim/duhovnim pokretima širom svijeta, poput Mreže duhovnih progresivista (t.j. Network of Spiritual Progressives).

Što se tiče konceptualiziranja i interpretacije islamske tradicije, progresivni islam se dalje može okarakterizirati putem nekoliko “imperativa”. Pojmom imperativa u progresivnoj muslimanskoj misli referiram se na određena teološka, moralna i etička načela koja muslimanska zajednica smatra da bi trebali voditi principijelne postupke onih koji vjeruju u islamsku poruku, a koja se smatraju u skladu s temeljnim islamskim tekstualnim izvorima. Važno je napomenuti da se ovi normativni imperativi smatraju primjenjivim na čitavo čovječanstvo, budući da su zasnovani na uvjerenju u koncepte istine i pravde koji ne pretpostavljaju vjeru. U kontekstu islama kao religijske tradicije, to se prevodi na ideju da je islam etičko-religiozni svjetonazor čija je usidrena vrijednost ideja onoga što bi se moglo nazvati etikom odgovornosti, u kojoj ljudi kao staratelji Božijeg stvaranja imaju odgovornost da djeluju pravedno i bore se za pravdu, čak i ako je to protiv vlastitih interesa.

Epistemološka otvorenost i metodološka fluidnost

Ovim se podrazumijevam da zagovornici progresivnog islama odbacuju uobičajene dihotomije poput tradicije nasuprot modernosti i sekularizma nasuprot religiji, kao i jednostavne generalizacije poput “modernost je zapadna ili judeo-kršćanska intelektualna/civilizacijska tradicija”. Kao takvi, zagovornici progresivnog islama angažirani su u stalnom dijalogu s progresivnim agendama drugih kultura, crpeći inspiraciju ne samo iz oslobodilačkih pokreta temeljenih na vjeri poput teologije oslobođenja (vidi dolje), nego i iz pokreta koji su zasnovani izvan vjerskog okvira, poput sekularnog humanizma. Ovu dimenziju progresivne muslimanske misli nazivam epistemološkom otvorenosti.

To je u suprotnosti s neprogresivnim pristupima islamskoj tradiciji, čiji svjetonazor i sama ideja islamske tradicije počiva na onome što bi se moglo nazvati epistemološkim zaustavljanjem i metodološkim zatvaranjem. Prema tim pristupima, islamska autentičnost je zaključana u prošlosti, a prošlost neprestano nameće sebe sadašnjosti, ostavljajući malo ili nimalo prostora za kreativnu i inovativnu misao.

Progresivni muslimanski učenjaci smatraju teologiju oslobođenja apsolutnim imperativom za muslimane koji žive u trenutnom društveno-političkom i širem geopolitičkom kontekstu. Ovaj kontekst uključuje traumatično naslijeđe kolonijalizma; rastući jaz između bogatih i siromašnih uopće, a posebno između bogatih i siromašnih muslimana; agresivno širenje oblika islamskog puritanizma/fundamentalizma i njihovo savezništvo s imperijalističkim neoliberalnim kapitalizmom čije je epicentar na Zapadu (i konkretnije u Sjedinjenim Američkim Državama); te političku, ekonomsku i društvenu nemoć različitih sekularnih/liberalnih/modernističkih, kao i konzervativnih oblika islamskog političkog djelovanja.

Zapravo, pojava islamske teologije oslobođenja, kako je konceptualiziraju progresivni muslimanski učenjaci koje ćemo ovdje istražiti, u značajnoj mjeri je inspirirana njihovim angažmanom s pionirima teologije oslobođenja u kontekstu kršćanske većine, poput G. Gutiérreza, C. Torresa i L. Boeffa, samo da spomenemo one najpoznatije. Shabbir Akhtar, jedan od glavnih zagovornika i pionira islamske teologije oslobođenja, čak ide tako daleko da sugerira da je islamska teologija oslobođenja zapravo islamizacija kršćanstva. To predstavlja snažan primjer progresivnog muslimanskog razmišljanja koje pronalazi inspiraciju u pokretima i školama misli koji nisu nužno dio povijesnog iskustva konkretne povijesne putanje islama, ali se smatraju u skladu s njegovim ukupnim idealima, vrijednostima i ciljevima.

Poput svojih kolega teologa oslobođenja u kršćanskom svijetu, čija djela pronalaze kao izvor inspiracije, progresivni muslimanski učenjaci smatraju da je vjera nezamjenjiv i vitalan poticaj za borbu protiv ugnjetavanja i nepravde na svim razinama. Ovi učenjaci

udaljili su se od mnogih aspekata utemeljenih interpretacija islamske teologije koje su neuskladive s idealima, vrijednostima i ciljevima (islamske) teologije oslobođenja. Kao rezultat toga, progresivni muslimanski učenjaci koriste sofisticirane metodologije i hermeneutiku u sistematskim i kreativnim naporima da ponovno interpretiraju mnoge temeljne koncepte svoje vjere, uključujući i ključne teološke koncepte, kako bi odrazili svoju predanost teologiji oslobođenja. Na primjer: (1) za progresivne muslimanske učenjake, koncept Objave nije teocentričan, već antropocentričan, koji u središte stavlja čovjeka, a ne Boga; (2) takozvani pet stupova islama smatraju se religijskim po formi, ali političkim po prirodi, jer njihov sadržaj podrazumijeva slobodnu volju, slobodu djelovanja, odgovornost za vlastite postupke, a time i potrebu za uspostavljanjem pravde i borbom protiv nepravde; i (3) koncept tevhida (obično shvaćen kao teološki koncept koji opisuje “božansko jedinstvo” kao centralnu postavku islamske teologije) smatra se aktivno usmjerenim vjerskim sistemom koji afirmira oslobodilačke i emancipacijske prakse čitavog čovječanstva te se suprotstavlja ugnjetavanju, tiraniji i nepravdi.

Baveći se “višestrukom kritikom” koja je suštinski svojstvena progresivnim muslimanskim učenjacima, progresivni muslimanski učenjaci, također, nepokolebljivo propituju sve snage i strukture odgovorne za perpetuiranje ugnjetavanja i nepravde, bez obzira na to da li one potiču izvana ili iz same islamske tradicije, i bez obzira na rasnu, etničku, religioznu ili rodnu pripadnost njihovih žrtava.

Progresivna islamska teologija, kao islamska teologija oslobođenja, stoga daje prioritet ortopraksi nad ortodoksijom. Čovjek i ljudsko stanje su centralni za ovu vrstu teologije. Nadalje, ova teologija smatra da ljudi božansko najlakše i najneposrednije doživljavaju kroz svoje interakcije s drugim ljudskim bićima, a ne samo kontemplirajući apstraktno o božanskom, ili se upuštajući u različite duhovne vježbe (tj. ritual).

Ova teološka orijentacija favorizira induktivno zaključivanje nad deduktivnim, jer joj je temelj i polazište svijet ljudskog stanja sa

svojom nevjerovatnom raznolikošću (uključujući religijsku) i kompleksnošću, što otežava mišljenje u binarnim kategorijama. Pored toga, vjerovatnije je da će ova teološka orijentacija biti otvorena i prilagodljiva na ideju religijskog pluralizma; tj. premisu da ni jedna od reificiranih religijskih tradicija nastalih u kalupu historije (kao ni one u sadašnjosti i budućnosti) nije u stanju potpuno objektivno i u potpunosti obuhvatiti božansko, pa stoga nijedna ne može tvrditi da ima monopol nad Bogom. To zauzvrat znači da, prema ovoj progresivnoj teologiji, sama ideja Boga nije u potpunosti dokučiva ljudskom intelektu, umu, razumu ili “srcu” te da tu ostaje nešto misteriozno kada se radi o potpunom shvatanju prirode Boga.

Po svojoj definiciji, takva teološka orijentacija također implicira da sveta pisma ne mogu ponuditi ljudima nedvosmisleno, jasno dostupno i jednom za svagda valjano razumijevanje Boga kroz jednostavan proces čitanja/tumačenja. Umjesto toga, ona smatra da je ljudski tumač i njegove/njezine subjektivnosti i kontingencije najznačajnije odrednice procesa tumačenja koji se zamišlja kao nikad završen dinamički proces koji se neprestano razvija s razumom i pomacima u etičkoj i moralnoj svijesti. Drugim riječima, postoji organski i dijalektički odnos između objave i stvarnosti. Nadalje, ova teologija daje prednost etici zasnovanoj na razumu nad zakonom. Ona insistira da zakon mora biti u stalnoj službi etike i da se zakon mora transformirati usporedo s evolucijom ideja o etici kako ih razvija čovječanstvo. Ova teologija smatra da je u post-revelacijskom periodu ova evolucija isključivo pokretana razumom/intelektom i pomacima u etičkoj i moralnoj svijesti na nivou cijeloga čovječanstva. Ukratko, ova teologija prihvata i čak i napreduje na pluralizmu, raznolikosti i onome što je svemu tome fundamentalno: prihvatanju daljeg razvoja i napretka.

Pristup zasnovan na ljudskim pravima prema islamskoj tradiciji

Posljednja tri-četiri desetljeća svjedočili smo sve većoj internacionalizaciji diskursa o ljudskim pravima kao globalnoj platformi progresivne politike, s fokusom na iskorjenjivanje svih vrsta nejednakosti koje postoje ili su sudionici u različitim društvenim nepravdama širom svijeta. Pitanje kompatibilnosti islama i ljudskih

prava na teoretskom i konceptualnom nivou je jedna istaknuta tema u tom pogledu.

Govoreći u širem smislu, progresivni muslimanski učenjaci pristupaju pitanju kompatibilnosti ili odnosu između suvremenog diskursa o ljudskim pravima i islamske tradicije stavljajući oboje u historijsku perspektivu. U skladu sa zastupnicima nestandardnih oblika sistema ljudskih prava, poput onih Bueventura de Santosa, progresivni muslimanski učenjaci angažirani su na razvijanju teoretskog okvira za konstruktivno susretanje između dvaju sistema ljudskih prava na nivou apstraktnih koncepata. Time progresivni muslimanski učenjaci nastoje utkati etos i kulturu diskursa o ljudskim pravima u društveno i kulturno tkivo društva s muslimanskom većinom, kako bi se ta prava efikasnije ostvarila u političkim i pravnim sferama tih društava.

Kao takvi, progresivni muslimanski učenjaci zainteresirani su za stvaranje islamskih sistema ljudskih prava koji su osjetljivi na historijska, etička i religiozna osjećanja muslimana, ali koji su u skladu ili kompatibilni s modernim sistemima ljudskih prava na konceptualnom nivou. Drugim riječima, progresivni muslimanski mislioci nastoje teorijski potvrditi konceptualnu kompatibilnost između islamske doktrine i modernog sistema ljudskih prava. Da bi se to postiglo, progresivni muslimanski učenjaci naglašavaju važnost razvijanja svježeg, rigoroznog i sistematskog metodološkog tumačenja izvora islamskog svjetonazora, Kurana i sunneta. Ova metodologija zasniva se na racionalnoj islamskoj teologiji i etici (vidjeti dolje), kao i na određenom konceptualiziranju božanske ontologije čiji su središnji principi pravda i milost. Te se vrijednosti, zauzvrat, smatraju izvorima univerzalnih moralnih vrijednosti koje se moraju proširiti i podjednako se primjenjivati na svo čovječanstvo. Ovaj argument počiva na činjenici da se svako ljudsko biće smatra jedin-stvenim Božijim stvorenjem s jednakim dostojanstvom, moralnom vrijednošću i moralnom odgovornošću. Prema mišljenju progresivnih muslimanskih učenjaka, ovaj je pogled duboko ukorijenjen u samom kur'anskom svjetonazoru. Stoga, svaki pojedinac ima pravo uživati u istim neotuđivim pravima, kako na individualnom nivou tako i kao članovi različitih zajednica, uključujući političku.

Racionalistički i kontekstualistički pristupi islamskoj teologiji i etici

Pitanje koje se odnosi na prirodu društveno-etičkih normi i vrijednosti i njihov odnos s islamskim zakonom i jurisprudencijom je još jedna značajna tema u progresivnoj muslimanskoj misli. Na mnoge načine, proponenti progresivne muslimanske misli smatraju da je pitanje etike uopće jedan od najvećih izazova za islamsku tradiciju u savremenom dobu. Kako bi odgovorili na ove izazove, progresivni muslimanski učenjaci nastoje (ponovno) otkriti i izgraditi racionalistički pristup islamskoj teologiji i etici.

Da bi to postigli, progresivni muslimanski učenjaci se oslanjaju na dva interpretativna mehanizma. Jedan nazivam “sveobuhvatna kontekstualizacija”, a drugi “teleološka” ili “svrhovita” hermeneutika Kur’ana i sunneta. Sveobuhvatna kontekstualizacija temelji se na ideji da su društvene i etičko-pravne naredbe predstavljene u Kur’anu i sunnetu uglavnom odražavale dominantne običajne norme, a nisu ih pokrenule. Ovo se primjenjuje na zakone koji se tiču rodni odnosa (npr. nasljedna prava, zakoni o razvodu) i na zakone o tjelesnim kaznama (poznati kao hudud), kao i druge. Stoga se oni ne bi trebali smatrati univerzalnim aspektima islamskog učenja. Svrhovita islamska hermeneutika polazi od uvjerenja da društveni i etičko-pravni elementi pronađeni u primarnim tekstovima islamskog učenja, kada im se pristupa cjelovito i kontekstualno, ukazuju na određene moralne putanje koje nadilaze neposredne moralne i etičke vidike u kojima su Kur’an (i sunnet) djelovali. Upravo su to moralne putanje koje se manifestiraju u obliku određenih etičkih ideala i vrijednosti koje islamska etika i pravo nastoje ostvariti i očuvati, svjesni da će ove etičke vrijednosti i ideali zahtijevati nove formulacije i konceptualizacije u svjetlu novih konteksta. S ovog gledišta, ono što se nekada smatralo ma’ruf (prihvatljiva postojeća tradicija) više nije prikladno za ispunjenje islamskih etičkih ideala u novom kontekstu. Naprimjer, dok Kur’an i sunnet naglašavaju koncept pravde, ovo bi od muslimana danas moglo zahtijevati nešto različito u svijetu koji govori o rodu, rasi, klasi, kapitalizmu i (neo-)kolonizaciji nego što je to bilo u vrijeme Kur’ana.

Važno je napomenuti da su oba principa zasnovana na racionalističkoj teologiji i etici koji interpretativno daju prednost duhu nad slovom islamske etike/prava. Drugim riječima, progresivna islamska hermeneutika karakterizirana je naglaskom na ulozi konteksta i historije (tj. prirodi prethodnih interpretacijskih zajednica) u tumačenju osnovnih islamskih tekstova, bez dovođenja u pitanje njihove ontološki božanske prirode ali u sklopu proces-relacione teologije.

Ovi interpretativni mehanizmi, zauzvrat, omogućavaju progresivnoj muslimanskoj misli da funkcionira izvan hermeneutičkih ograničenja tradicionalnog islamskog prava, teologije i etike. Nadalje, ovi pristupi se prilagođavaju i postoje u skladu sa savremenim konceptualizacijama etičko-moralnih vrijednosti kao što su pravda i rodna ravnopravnost.

Društvena i rodna pravda

Predanost društvenoj i rodnoj pravdi, uključujući teoriju islamskog feminizma autohtone provenijencije, još je jedan važan stub progresivnog muslimanskog pristupa islamskoj tradiciji. U tom pogledu, niz progresivnih muslimanskih učenjaka razvio je vrlo sistematske i sofisticirane nepatrijarhalne hermeneutičke modele Kur'ana i sunneta/hadisa koji potvrđuju rodno-pravedne interpretacije islama i suprotstavljaju se prevladavajućim patrijarhalnim alternativama. Ove nepatrijarhalne hermeneutičke modele Kur'ana i sunneta karakteriziraju principi interpretacije koji su navedeni u prethodnom odlomku.

Iako priznaju da su i feminizam i islam vrlo osporeni evaluativni pojmovi koji kod različitih aktera u raspravama o islamu i rodu pobuđuju i zastupaju razna značenja, progresivni muslimanski učenjaci smatraju da termin 'feminizam' ima svoju validnost u kontekstu islamske tradicije iz nekoliko razloga, uključujući sljedeće: (i) postojanje islamskog feminizma prevazilazi i uništava netačne i umjetne konceptualne polaritete između religije i sekularizma, 'Istoka' naspram 'Zapada' i moderniteta naspram tradicije, koji su upotrebljavani kako bi se muslimankama uskratila prava; (ii)

premissa da ne može biti dugotrajnih i održivih dobitaka u pravima žena osim ako se patrijarhalni pojmovi porodice i rodnih odnosa ne debatiraju, ospore i riješe unutar islamskog okvira; i (iii) njegova sposobnost da istakne važnost rodne pravde u konceptualiziranju islama kao normativne tradicije.

Afirmacija religijskog pluralizma i raznolikosti

Progresivni muslimanski učenjaci teorijski obrazlažu i potvrđuju normativnu validnost pluralizma, uključujući i religijskog, na više nivoa. Pored onoga što sam gore opisao, oni uključuju neizbježni pluralizam na nivou razumijevanja religijskih tekstova (hermeneutika/skripturalno rezonovanje) i na nivou religijskih iskustava; neki mislitelji ovu pluralnost smatraju božanski određenom. Čineći to, oni dodatno grade na pluralističkim tendencijama prisutnim u pred-modernoj islamskoj tradiciji, kao što se, naprimjer, može naći u spisima umova poput Ibn al-'Arabija i Dželaludina al-Rumija. Međutim, progresivna muslimanska misao ne prihvata radikalne oblike postmodernističkog pluralizma/relativizma, nego pluralizam zasnovan na razumnoj pluralnosti istina i, općenito govoreći, također, brani normativnu validnost religijskog pluralizma u skladu s pristupima filozofije perenialis. Ovo priznanje pluralizma i raznolikosti, uključujući na nivou religije, zauzvrat ostvaruje niz vrlo važnih funkcija u progresivnoj muslimanskoj misli. Naprimjer, ideja pluralizma osnova je za moralnu odgovornost čovjeka da bude pravedan i nearogantan. Pluralizam i raznolikost, također, se smatraju neophodnim preduvjetima, filozofski govoreći, za razumijevanje ontološki istinskog značenja ljudske situacije kao takve.

Zaključak

Uvjeren sam da progresivni islam nudi najbolje odgovore na mnoge izazove s kojima se suočavaju savremeni muslimani i da s drugim progresivno nastrojenim duhovnim, religioznim, političkim, društvenim i ekonomskim snagama, može doprinijeti procvatu ljudskog duha i, zapravo, cjelokupnog Božijeg stvaranja. Konkretnije, nadam se, da će ideje inherentne teoriji i praksi progresivnog islama promijeniti trenutne stavove o prirodi i mjestu islama u savremenom svijetu, kako među muslimanima tako i

nemuslimanima, budući da se temelje prvenstveno na ontološkoj sekuritizaciji islama u doba 'rata protiv terora'; slici islama kao religije siromašnih i stranog doseljenika; islama kao religije diktatura na Bliskom istoku i drugdje u muslimanskom svijetu, u pogledu na islam kao kosmopolitsku, intelektualnu i etički lijepu tradiciju koja može smisleno doprinijeti unapređenju općeg dobra cjelokupnog čovječanstva i planete.

5. Kako kritičko-progresivni islam može pomoći u prevladavanju islamskog sektaštva

S obzirom na porast muslimanskog sektaštva u posljednjem desetljeću, posebno na [Bliskom Istoku](#), moglo bi se oprostiti onima koji pitaju je li danas uopće moguće da muslimani nadvladaju historijske i vjerske podjele između sunita i šiita. (čak i ako smatraju da je to izuzetno poželjno).

Brojni nedavni incidenti "sektaškog" ili religijski motiviranog/racionaliziranog brutalnog nasilja i trenutne opresije nad brojnim muslimanskim zajednicama od strane drugih muslimana (unutar i preko sektaških granica), koji su rezultirali gubljenjem brojnih života, legitimiraju nesigurnost i nedostatak povjerenja u tom pogledu. U svakom slučaju, ova mračna slika ne bi nas trebala obeshrabriti da pokušamo poboljšati situaciju, koliko god to bilo teško. Drugim riječima, opcija održavanja status quo sada je nedovoljna za većinu današnjih muslimana, kako s moralnog tako i s vjersko/teološkog stanovišta.

Dio rješenja je da su intelektualni i na stvarnosti zasnovani argumenti za prevazilaženje muslimanskog sektaštva već prisutni u obliku onoga što nazivam teorijom [progresivnog islama](#).

Neuspjesi unutar-muslimanske ekumenizacije

Rastući ekumenski stav među različitim vjerskim tradicijama (među religijama) i priznavanje pluralizma napredovao je u posljednje vrijeme, barem na teorijskom planu.

To kažem kao netko ko je aktivan u međureligijskom dijalogu (pretežno između abrahamskih religija) više od 20 godina, kao i netko ko se akademski već duže bavi ovom temom. Međutim, ekumenski duh na intra-muslimanskom nivou nije išao u korak s ovim razvojem događaja; i uz nekoliko izuzetaka kao što je Aman poruka ([Aman Message](#) 2006), [gotovo da nema](#) formalnih institucionalnih napora koji imaju ovaj cilj.

Problemi sektaštva u muslimanskom svijetu se po mom mišljenju mogu, dijelom, pripisati neuspjehu muslimana da istraže nove perspektive o islamu i njegovoj intelektualnoj tradiciji. Usvajanjem alternativnih pristupa koji prevazilaze historijske podjele između sunita i šija, muslimani imaju potencijal da prevladaju neprijateljstva i promoviraju jedinstvo. Progresivni islam i progresivna muslimanska misao nude put za uklanjanje prevladavajućih sektaških narativa i premošćivanje sunitsko-šiiitskih podjela.

Progresivna muslimanska misao je jedinstveno pozicionirana da prevlada ove podjele

U mom radu, teorija progresivnog islama crpi iz učenja sunitskih i šiitskih učenjaka. Ti učenjaci, kao što su Khaled Abou El Fadl, Abdulla Saeed, Kecia Ali, Hassan Hanafi, Sadiyya Shaikh, Ebrahim Moosa, Muhammad Al-Jabiri, Z. Mir-Hosseini, A. Sachedina, M. Kadivar, Y. Eshkevari i A. K. Soroush, nude perspektive koje preoblikuju i pristupaju islamskom intelektualnom i kulturnom nasljeđu na način koji osporava ili umanjuje vjerske i doktrinarne činioce koji su doprinijeli podjelama između sunitskih i šiitskih ortodoksija. Važno je napomenuti da se stubovi progresivnog islama ne vrte oko specifičnih pitanja i doktrina koje su tradicionalno dijelile sunite i šije, poput vjerskog autoriteta, stavova o Muhammedovim a.s. ashabima ili političkih teologija poput imamata i halifata. Sa stanovišta progresivnog islama, ove sunitske i šiitske doktrine i vjerovanja navedene gore se ne smatraju vjerski obvezujućima.

Definiram glavne sunitske i šiitske ortodoksije kako su definirane u gore spomenutoj Ammanskoj poslanici, naime, kao forme islama koje “konkretno priznaju validnost svih osam pravnih škola (mezheba) unutar sunitskog, šiitskog i ibadijskog islama; tradicionalne islamske teologije (ašarizam); islamskog misticizma (sufizma) i istinskog selefijskog mišljenja, i došli do precizne definicije ko je musliman.” Ova pravovjerja su uspostavljena oko petog stoljeća islamskog kalendara i traju do danas.

“Stubovi” progresivnog islama i islamskog sektaštva

Progresivni islam smatra doktrine i vjerovanja povezane sa specifičnim sunitskim i šiitskim tradicijama isključivo historijskima, a

ne vjerski obvezujućima. Pored toga, definirajuće karakteristike progresivnog islama prevazilaze epistemološke, hermeneutičke i metodološke granice unutar kojih funkcionišu i sunitska i šiitska ortodoksija. Kao rezultat toga, progresivni islam ne samo da nadilazi ograničenja sunitsko/šiitskog 'pravovjerja', već to čini bez kompromitiranja vlastitih temeljnih principa i stubova.

Kreativno, kritičko i inovativno mišljenje zasnovano na epistemološkoj otvorenosti i metodološkoj fluidnosti

Jedan važan aspekt progresivnog islama je njegovo odbijanje predjednostavnih stavova poput tradicije nasuprot modernosti ili sekularizma nasuprot religije. Progresivni muslimanski mislioci ne izjednačavaju modernost isključivo sa zapadnim ili judeohrišćanskim intelektualnim i civilizacijskim tradicijama. Umjesto toga, oni stupaju u kontinuirani dijalog s progresivnim pokretima iz različitih kultura, crpeći inspiraciju iz teologije oslobođenja, feminizma, sekularnog humanizma i drugih. Ovaj pristup omogućava progresivnoj muslimanskoj misli da se oslobodi interpretacija 'svete prošlosti' (*Heilsgeschichte*) koje nameću glavne sunitske i šiitske ortodoksije, a koje se često predstavljaju kao dogmatski aspekti sunizma ili šiizma. Progresivna muslimanska misao ne daje automatski prioritet svetoj prošlosti na ovaj način ili uopće, i ostaje otvorena prema novim idejama i rekonceptualizacijama naslijeđene intelektualne i kulturne baštine (*turath*). Kroz ovu otvorenost, ona nastoji kreativno i autentično transformirati tradiciju.

Historicistički i kontekstualni pristupi islamskoj teologiji i doktrinama Progresivni muslimanski učenjaci nastoje obnoviti i proširiti historičarske i kontekstualne pristupe islamskoj teologiji, posebno u pogledu koncepta otkrivenja (*wahy/tanzil*), skriptualnog rezonovanja i razvoja islamskih teologija, doktrina i sektarijanske soterologije. Oni smatraju da su ovi aspekti proizvodi historijskih procesa koji se kontinuirano reinterpreтирају i prisvajaju od različitih vjerskih i političkih aktera. Kao rezultat toga, svi elementi islamskog vjerovanja, uključujući one povezane sa sektaškim teologijama spasenja sunitskih i šiitskih ortodoksija, ne smatraju se definitivnim ili zaključenim. Umjesto toga, oni su otvoreni za reviziju i kritičko ispitivanje u okviru progresivne muslimanske misli.

Štaviše, progresivna muslimanska teologija ima mnogo sličnosti s procesnom teologijom povezane s učenjacima poput C.H. Harts-hornea, J. Cobba i D.R. Griffina, i predstavlja oblik islamske procesne teologije koja se udaljava od klasičnog teističkog pogleda na Boga i njegov odnos s kosmosom i cjelokupnim stvaranjem. U tom smislu, [islamska procesna teologija](#) utemeljena je na teorijama otkrovenja i vjerskog iskustva koje su naglašavali islamski učenjaci poput Ibn al 'Arabija, M. Iqbala, Nasira Abu Zajda i A.K. Sorouša, koji ističu ideje procesa i centralnost vjerskog iskustva pojedinca kao kontingentnog i dinamičkog.

Pristup islamskoj tradiciji zasnovan u harmoniji s ljudskim pravima

Sunitske i šiitske savremene ortodoksije održavaju predmoderne pristupe definiranju validnog znanja i metoda korištenih za njegovo postizanje. Ovo se, također, odnosi na njihove perspektive na koncept turath (intelektualna i kulturna baština) i njihove teološke okvire u pogledu prirode Boga i njegovog odnosa s univerzumom i njegovim stvaranjem. Njihov epistemološki stav koji je predmoderan rezultirao je tenzijama između ovih ortodoksija i savremenih okvira za ljudska prava, posebno u pogledu konceptualizacije ljudskog dostojanstva.

I sunitske i šiitske ortodoksije, u odnosu na njihovo viđenje ljudskog bića, sadrže skup etičkih, moralnih i pravnih prava i odgovornosti koji pojedince diferenciraju na osnovu njihove vjerske pripadnosti (kao i roda i socijalnog statusa), dajući privilegiju onima koji pripadaju njihovoj verziji islama. Prema argumentima učenjaka poput [Sachedine](#) i [An 'Naima](#), taj pristup je nekompatibilan s paradigmama modernih sistema ljudskih prava.

Progresivna muslimanska misao usvaja epistemološki (post)moderan pristup konceptu turath (intelektualna i kulturna baština), pod uticajem oblika postmodernizma kako ga je opisala Sayla Benhabib. Učenjaci poput Sachedine i An Na'ima bave se kompatibilnošću modernog diskursa o ljudskim pravima i islamske tradicije smještajući oboje u historijski kontekst. Ovaj metodološko historičarski pristup djelimično se zasniva na određenom razumijevanju

božanske ontologije, naglašavajući pravdu i milosrđe kao njene centralne principe. Ove vrijednosti smatraju se izvorima univerzalnih moralnih vrijednosti koje se primjenjuju na sve ljude, bez obzira na vjeru ili rod. Progresivna muslimanska misao prihvata vjerovanje da je svako ljudsko biće jedinstveno Božije stvorenje, posjedujući jednako dostojanstvo, moralnu vrijednost i moralnu agenciju, bez obzira na vjersku pripadnost. Stoga, svaki pojedinac i zajednica, uključujući političku sferu, imaju pravo na ista neotuđiva prava. Nadovezujući se na ovaj pristup ljudskim pravima, progresivni muslimanski učenjaci postavljaju temelje za integraciju etosa i kulture modernog diskursa o ljudskim pravima u teološku, društvenu i kulturnu strukturu muslimanskih društava. Ovaj pristup transcendirira ograničenja sunitskih i šiitskih ortodoksija, uključujući sfere prava žena i prava manjina.

Islamska teologija oslobođenja

Progresivni muslimanski teolozi, poput Hasana Hanafija, Ašgara Alija, Farida Esacka i Šabira Akhtara, koncept objave shvataju više kao antropocentričan nego teocentričan. Oni naglašavaju ulogu čovječanstva kao predmeta proučavanja i stavljaju je u historijsko središte. Također, tvrde da takozvanih pet stupova islama, iako imaju religijsku formu, prvenstveno su političke prirode. Ti stupovi podrazumijevaju slobodu volje, slobodu djelovanja i odgovornost za vlastite postupke, što zahtijeva uspostavljanje pravde i borbu protiv nepravde. Također, koncept tevhide (Božanskog jedinstva), tradicionalno shvaćen kao teološki koncept, progresivni muslimanski teolozi vide kao akcijski orijentiran vjernički sustav. On potvrđuje oslobodilačke i emancipatorske prakse za cijelo čovječanstvo i pruža otpor ugnjetavanju, tiraniji i nepravdi, bez obzira na njihov izvor. Za razliku od sunitske i, do određene mjere, šiitske ortodoksije, progresivna islamska teologija daje prednost ortopraksiji (pravilnom djelovanju) nad ortodoksijom (pravilnom vjerovanju). Drugim riječima, ona čovjeka i ljudsko stanje stavlja u središte, umjesto krutog pridržavanja nizu dogmi i doktrina.

Afirmacija vjerskog pluralizma

Progresivna muslimanska teologija usvaja i cvjeta na pluralizmu, raznolikosti i inherentnoj neizvjesnosti vjerskog razumijevanja. Za

razliku od sunitske i šiitske ortodoksije, progresivni muslimanski učenjaci poput A.K. Soroušha i Farida Esacka teorijski potvrđuju normativnu valjanost vjerskog pluralizma i pluralističke soteriologije na različitim razinama. Oni prepoznaju pluralizam na epistemološkoj razini, razlikujući apstraktni koncept “religije” i konkretnu, složenu i historijsku prirodu vjerskog znanja. Također, priznaju neizbježni pluralizam u tumačenju vjerskih tekstova kroz hermeneutiku i skripturalno rezoniranje. Nadalje, progresivni muslimanski učenjaci priznaju pluralizam na razini osobnih vjerskih iskustava, shvaćajući ih kao uvjetne, individualno specifične i dinamične.

Ova afirmacija vjerskog pluralizma i ideja da više vjerskih tradicija može pružiti upute ka “spasenju” igra ključnu ulogu u progresivnoj muslimanskoj misli. Ona čini osnovu za to kako progresivna muslimanska misao konceptualizira moralnu odgovornost ljudi da budu pravedni. Vjerski pluralizam smatra se nužnim filozofskim pretpostavkama za razumijevanje istinskog ontološkog značenja ljudskog stanja, nadilazeći granice sunitskih i šiitskih ortodoksija koje često počivaju na logici superiornosti vjernika nad nevjernikom.

Dostizanje kritične mase

Iznad teorije, također, vjerujem da postoji [kritična masa](#) dobro informiranih muslimana, za koje historijski procesi koji su doveli do onoga što je danas poznato kao sunitski i šiitski islam nisu suštinski za to kako sebe vide ili se odnose prema sebi kao muslimanima.

Njihovo razumijevanje onoga što znači biti musliman/ka ukorijenjeno je u pristupima koje sam opisao, a koji su karakteristični za progresivni islam. Ovaj oblik islama manje se fokusira na (političku) teologiju, a više na njegovanje društveno pravednog islama s akcentom na ekumenski duh. Proširuje se izvan okvira uskog tumačenja islama i prihvaća vjersku raznolikost. Čvrsto vjerujem, da je zagovaranje i podsticanje ovog pristupa islamu od ključne važnosti danas iz brojnih razloga, što je korisno i za muslimane i za nemuslimane, te se bavi nizom pitanja koja nadilaze sektarizam unutar muslimanske zajednice.

6. Šta znači biti “kritičko-progresivni islamista”

Islamska intelektualna tradicija obiluje primjerima rasprava o značenju i implikacijama mnogih svojih glavnih koncepata kao što su sunnet, selafizam, iman, tewhid i džihad, da bismo naveli samo najistaknutije.

Stoga nije nimalo čudno da su ove i druge glavne koncepte u muslimanskoj intelektualnoj tradiciji tokom historije privajale razne vjerske i/ili političke grupe ili akteri, s različitim stupnjevima uspjeha. Stoga su određene grupe ili akteri uspjeli monopolizirati neke od ovih koncepata i bili su smatrani – ili su, zapravo, sami sebe smatrali – njihovim najvjernijim, ako ne i jedino legitimnim tumačima.

Ova historija spornih tumačenja ponekad se zaboravlja pri analizi različitih aspekata savremenog islama, uključujući se u političku sferu. Jedan od takvih koncepata je islamizam (Islāmīyyûn / Islāmīyyīn), koji se pojavio u kontekstu moderne, postkolonijalne nacionalne države u muslimanskim zemljama. Kao što je opće poznato, “islamizam” se odnosi na političke pokrete koji se suprotstavljaju “sekularnim” autokratskim političkim ustanovama na Bliskom Istoku i umjesto toga predlažu neku vrstu “islamizacije” društva.

Dok su neki znanstvenici, poput [Johna Espozita](#), [Petera Mandavillea](#) i [Andrewa Marcha](#), pokušali problematizirati kategoriju “političkog islama” kao previše homogenu, niko, koliko je meni poznato, nije sugerirao da bi zagovornici “liberalnih” pristupa islamu trebali sami sebe nazivati islamistima. Pretpostavljam da je to zato što se islamizam toliko čvrsto povezuje s konzervativnim političkim muslimanskim pokretima – poput Muslimanskog bratstva – da je došlo do neke vrste terminološkog stapanja, tako da su postali konceptualno sinonimni.

To je, zauzvrat, stvorilo daljnje terminološke poteškoće kada su se ti pokreti razvijali u svom političkom razmišljanju i pristupu

islamu, potičući rasprave o fenomenu poznatom kao “post-islamizam” – termin koji se često primjenjuje na Muslimansko bratstvo u Egiptu nakon 1990-ih godina. Još jedan noviji razvoj je uvođenje novog koncepta – naziva muslimanski demokrati – kao zamjene za “islamiste”. An Nahda, stranka iz Tunisa, nakon “Arapskog proljeća” je klasičan primjer. Zaista, [tvrdi se](#) da termin “islamizam” nije primjenjiv na ovu političku stranku zbog njezine predanosti demokratskim procesima.

Nažalost, posljedica prihvaćanja ovih promjena u terminologiji je da se osnažuje ideja da samo politički nedemokratski oblici islama zaslužuju biti nazvani “islamistima”. To uključuje njihova gledišta o kompatibilnosti islama i demokracije, kao i njihov uglavnom pragmatičan pristup izbornom procesu, što se može vidjeti kod puritanskih islamista/selefija u Egiptu.

Smatram da je nužno destabilizirati i konačno razdvojiti ovaj konceptualni spoj između islamizma i konzervativnih ili puritanskih izraza političkog islama, s obzirom na dugu povijest osporavanja i prisvajanja glavnih koncepata u islamskoj tradiciji, kao i pojavu drugog, jasno različitog oblika političkog islama – naime, progresivnog islama, koji ima vlastitu interpretaciju [muslimanske intelektualne povijesti i islamske hermeneutike](#).

Shodno tome, želio bih uvesti novu konceptualnu kategoriju [progresivnog islamizma](#), na temelju progresivne muslimanske interpretacije islama koja ima stvarne političke implikacije. Za razliku od ogromne većine konzervativnih oblika islamizma, progresivni islamizam ima kosmopolitski pogled, prihvaća ustavnu demokraciju i savremene ideje o ljudskim pravima, ravnopravnosti spolova i vitalnom civilnom društvu. Progresivni islamizam je općenito povezan s radom muslimanskih učenjaka poput Abdulaziza Sachedine, Khaleda Abou El Fadla, Hassana Hanafija, Nurcholisha Madjida, Ulila Apshar Abdalle, Abdullahija An-Na’ima, Ahmada Moussallija, Hashima Kamalija, Muqtadera Khana i Nadera Has-hemija – bez obzira na njihove razlike.

Progresivni islamist je osoba koja ozbiljno i kritički pristupa cijelom spektru islamske tradicije (turāth). Oni islam ne smatraju samo pitanjem individualnog ili privatnog uvjerenja, već ga vide kao nešto što ima duboku važnost u političkom području, ali samo u skladu s gore navedenim načelima (kosmopolitski, demokratski, posvećen ljudskim pravima i ravnopravnosti spolova, u skladu s civilnim društvom).

Biti progresivni islamist također znači prihvatiti islamsku teologiju oslobođenja kako su je teorijski razvili progresivno orijentirani muslimanski učenjaci poput Shabbira Akhtara, Alija Ashgara Engineera i Farida Esacka. Ponovno otkrivanje islamske teologije oslobođenja od kritične je važnosti za muslimane u 21. stoljeću, između ostalog zbog: dugotrajne sjene traumatičnog naslijeđa kolonijalizma; sve većih podjela između bogatih i siromašnih općenito, a posebno između bogatih i siromašnih muslimana; agresivnog širenja oblika islamskog puritanizma/fundamentalizma i njihove nečasne alijanse s centrima neoliberalnog kapitalističkog sistema prvenstveno u SAD; te političke, ekonomske i društvene impotencije različitih sekularnih, liberalnih, modernističkih, kao i konzervativnih i dominantnih oblika političkog islama.

Ovaj teološki stav, zapravo, simbolizira esencijalnu “višestruku kritiku” progresivnih muslimana, koji se upuštaju u neprekidnu kritiku svih oblika dehumanizacije i tlačenja na temelju radikalne ljubavi i nenasilnih oblika otpora utemeljenih u vjeri u Boga koji je Najmilosrdniji.

Važno je za zagovornike progresivne muslimanske misli da usvajanje islamske teologije oslobođenja, također, zahtijeva radikalnu preformulaciju tradicionalističkog razumijevanja islamskog prava, etike i ontologije (Šerijata) u svjetlu Božijeg preferencijalnog izbora za brigu i prava siromašnih, potlačenih i marginaliziranih. To može uključivati pitanja kao što su: reformulacija samih koncepata, svrha i ciljeva na kojima se temelje islamska teologija, etika i pravo (posebno muslimanski porodični zakon); transformacija islamskih financija i ekonomije u svrhu istinske ekonomske pravde; i modifikacija islamske politike kako bi se uskladila s

vrijednostima, idealima i ciljevima islamske teologije oslobođenja i konstitutivne demokratije.

Po mom mišljenju, ovaj oblik islamizma ponudio bi prava rješenja za one većinske muslimanske zemlje koje se nalaze u bitci između autoritarnih političkih režima i konzervativnih islamista.

S obzirom na trajnu važnost “islamskog” u životima muslimana i osporenu prirodu mnogih ključnih koncepata u islamskoj tradiciji, neologizam progresivnog islamiste, po mom mišljenju, uvelike bi se pobrinuo za problematiziranje, destabilizaciju i, nadajmo se, konceptualno razdvajanje samog pojma islamizma/islamista – a općenito i samog pojma islama – od konzervativnih, puritanskih izraza političkog islama.

7. Kako usvajanje kritičko-progresivnog islama od muslimanskih učenjaka i propovjednika može suzbiti islamofobiju

Rast [islamofobije na Zapadu](#) predstavlja ozbiljan izazov koji zahtijeva niz pažljivih i informiranih odgovora. Kao [progresivni muslimanski učenjak](#), čvrsto vjerujem, da prihvatanje učenih pristupa proučavanju islama – posebno kada su utemeljeni na progresivnim interpretacijama islamske tradicije – nudi velike mogućnosti kada je riječ o efikasnom smanjenju percepcija koje doprinose islamofobiji.

S druge strane, pristup islamu koji usvajaju [neki muslimanski poznati propovjednici](#) može perpetuirati nerazumijevanja, učvršćivati stereotipe i ometati napredak u izgradnji inkluzivnijeg društva.

Muslimani u zapadnim zemljama često se suočavaju s [diskriminacijom, predrasudama pa čak i nasiljem zbog svog vjerskog identiteta](#). Islamofobični govori i stereotipi koje prenose neki mediji, pojedini politički predstavnici i društvene predrasude doprinose marginalizaciji i “otuđivanju” muslimana na Zapadu. Primjeri zločina iz mržnje, vandalizma nad džamijama i diskriminacije pri zapošljavanju samo su neki od stvarnih posljedica islamofobije.

Uvjeren sam da je jedan od najboljih načina kojim muslimani mogu utjecati na suzbijanje islamofobije progresivni muslimanski pristup islamskoj tradiciji. Zašto? Zato što ovaj pristup islamu utjelovljuje [kosmopolitsko, inkluzivno i etički lijepo](#) razumijevanje islama koje može pružiti važnu korekciju islamofobičnih stavova – posebno onih koji tvrde da je islam inherentno nasilna, patrijarhalna i suprematistička ideologija.

U skladu s tim, također, smatram da pristup koji neki muslimanski poznati propovjednici zauzimaju prema islamskoj tradiciji može doprinijeti islamofobičnim stavovima.

Što je progresivni pristup islamu?

Progresivni pristupi islamu naglašavaju važnost [kontekstualnog razumijevanja](#) Kur'ana i važnost kritičko-historijske analize u samom postanku i formiranju islamske tradicije. Progresivni učenjaci zalaze u [bogatu tapiseriju islamske historije](#), proučavajući različite interpretacije, društvene dinamike i kulturalne utjecaje koji su oblikovali islam kao religiju.

Progresivni učenjaci naglašavaju kompleksan, često vrlo kontroverzan i višeslojan razvoj islamske misli – uključujući religijske, društvene, političke i kulturne faktore koji su utjecali na [pojavu i interpretaciju normativnih tekstova](#), Kur'ana i sunneta/hadisa. Ovaj pristup omogućava nijansirano razumijevanje islamskih učenja, osporavajući štetne predrasude i problematiziraju one islamofobične naracije koje pojednostavljuju islamsku intelektualnu tradiciju i zanemaruju širi kontekst.

Suprotno tome, poznati muslimanski propovjednici često usvajaju [reduktivistički pristup islamu](#), koncentrirajući se na selektivne ajete ili ahistorijske interpretacije koje učvršćuju patrijarhalna i supremacistička uvjerenja. Ovaj reduktivistički pristup zanemaruje kompleksne historijske i kulturne faktore koji su utjecali na razvoj islamskih učenja, što dovodi do nepotpunog i iskrivljenog razumijevanja islama.

Takav pristup, svjesno ili nesvjesno, pojačava islamofobične naracije koje islam prikazuju kao inherentno opresivan, nazadan i nespojiv sa zapadnim liberalno-demokratskim vrijednostima.

Mjesto kritičkog mišljenja i intelektualnog rigorizma

Progresivni muslimanski učenjaci [zagovaraju](#) kreativno, kritičko mišljenje i intelektualni rigorizam kao ključne alate u proučavanju islama. Kroz rigoroznu analizu, oni otkrivaju raznovrsne interpretacije i osporavaju regresivna čitanja koja često hrane islamofobiju.

Progresivni učenjaci naglašavaju potrebu za holističkim i nijansiranim razumijevanjem islamskih tekstova. Oni prepoznaju da Kur'an i tekstovi bazirani na hadisima sadrže široki raspon – i ponekad međusobno suprotstavljenih – poruka koje treba tumačiti cjelovito i u svjetlu njihovog [historijskog konteksta](#) i općih principa pravde, samilosti i jednakosti. Ovaj pristup omogućava kontekstualno osjetljivije razumijevanje islama, koje nadilazi vrste simplističkih i [izrazito tekstualističkih](#) interpretacija koje doprinose islamofobiji.

Nažalost, ovo je daleko od pristupa koji primjenjuju [neki poznati muslimanski propovjednici](#), koji se oslanjaju na pretjerano emocionalne i često dogmatske interpretacije koje učvršćuju patrijarhalne i supremacističke ideologije.

Islam, inkluzivnost i rodna ravnopravnost

Učenjački pristupi ukorijenjeni u progresivnom islamu zagovaraju inkluzivnost i [rodnu ravnopravnost](#) unutar islamskog okvira. Progresivni učenjaci prepoznaju da kur'anska načela pravde, samilosti i jednakosti služe kao temelj za inkluzivnije razumijevanje islama. Oni se suprotstavljaju [patrijarhalnim interpretacijama](#) i pozivaju na ponovno preispitivanje tradicionalnih normi koje perpetuiraju rodnu nejednakost.

Progresivni učenjaci tvrde da, kada im se prilazi kontekstualno i holistički, Kur'an i hadisi mogu pružiti temelj za [rodnu ravnopravnost](#), naglašavajući jednaku vrijednost i dostojanstvo svih pojedinaca, bez obzira na njihov rod ili religijski identitet. Oni ističu primjere u kojima su žene odigrale važne uloge u ranoj islamskoj historiji, uključujući uloge kao učenjaci, poduzetnice i političke liderke. Naglašavanjem ovih primjera, progresivni učenjaci izazivaju patrijarhalne interpretacije koje marginaliziraju žene i ograničavaju njihova prava i slobode.

Nasuprot tome, neki poznati muslimanski propovjednici često [propagiraju patrijarhalnu interpretaciju islama](#) koja učvršćuje rodne hijerarhije i ograničava prava i slobode žena. Ovaj pristup ne samo što marginalizira muslimanke, već doprinosi islamofobiji

potvrđujući stereotipe o islamu kao inherentno opresivnom i mi-zoginom.

Vjerski pluralizam, međureligijski dijalog i važnost izgradnje mostova
 Progresivni muslimanski učenjaci afirmiraju [vjerski pluralizam](#), aktivno se uključuju u [međureligijski dijalog](#) i prepoznaju važnost izgradnje mostova razumijevanja i saradnje s ljudima različitih vjera kao i unutar islamske tradicije. Oni traže zajedničko tlo i naglašavaju zajedničke i opće prihvatljive vrijednosti, radeći na društvu karakteriziranom uzajamnim poštovanjem i harmonijom. Njegovanjem međureligijskog dijaloga, progresivni učenjaci humaniziraju muslimane, razbijaju stereotipe i izazivaju islamofobične naracije ukorijenjene u neznanju i strahu.

Progresivni učenjaci pristupaju međureligijskom dijalogu kao prilici za angažiranje u promišljenim razgovorima s pojedincima iz različitih vjerskih pozadina. Oni ne samo da prepoznaju neizbježnost vjerskog pluralizma na više razina – metafizičkoj, filozofskoj i hermeneutičkoj; oni su također vrlo svjesni činjenice da je vjerska raznolikost realnost u današnjem globaliziranom svijetu i da je njegovanje razumijevanja i poštovanja ključno za [društvenu koheziju](#).

Naglašavanjem ovih zajedničkih vrijednosti, progresivni muslimanski učenjaci osporavaju ideju da je islam inherentno supremacistički u odnosu na druge vjerske tradicije, čime pobijaju islamofobične naracije koje perpetuiraju podjelu i strah.

Nasuprot tome, poznati muslimanski propovjednici često usvajaju [supremacistički i ekskluzivistički pristup islamu](#), afirmirajući osjećaj vjerske superiornosti i otuđenosti od ljudi drugih vjera. Ovaj pristup pojačava islamofobične naracije koje islam prikazuju kao netolerantnog i nespojivog s vjerskom raznolikošću i suživotom. Zanemarivanjem konstruktivnog međureligijskog dijaloga i zagovaranjem reduktivističkog i supremacističkog razumijevanja islama, ovi propovjednici doprinose marginalizaciji muslimana i pojačavanju tendencija ka islamofobiji u zapadnim liberalno-demokratskim zemljama.

Izazov za muslimane na Zapadu

Disparitet između učenjačkog progresivnog pristupa islamu i verzije koju nude poznati propovjednici naglašava širu privlačnost koju ovi potonji uživaju – posebno među mladim muslimanskim muškarcima. Zašto? Zato što ovi propovjednici često zastupaju moćnu, emocionalno nabijenu, “Bogom zasićenu” retoriku koja izravno govori njihovoj potrebi za pripadnošću, njihovom osjećaju religijskog identiteta i njihovim problemima (stvarnim ili zamišljenim).

Govoreći iz perspektive onoga što muslimani mogu učiniti unutar parametara svoje vlastite intelektualne tradicije da suzbiju islamofobiju, uvjeren sam da je šire prihvatanje progresivne muslimanske misli među muslimanima na Zapadu – kako među običnim muslimanima tako i među vjerskim vođama – jedan od najefikasnijih mehlema po ovom pitanju.

Međutim, da bi se to dogodilo, muslimani na Zapadu moraju zauzeti refleksivniji stav prema onome što se smatra islamskom ortodoksijom. I na nivou naših obrazovnih institucija, potrebno je razviti robusne mehanizme za unutarmuslimanski dijalog koji će istinski prihvatiti kritičku i inovativnu misao.

8. Kritičko-progresivna muslimanska misao kao suvremena inačica sufijske etičko-moralne filozofije

U savremenoj sferi islamske misli, sve istaknutiji koncept je centralna uloga duhovnosti i njegovanje međuljudskih odnosa ukorijenjenih u etičko-moralnoj filozofiji sufizma. Ova progresivna muslimanska perspektiva nastoji da prihvati bit sufizma, odbacujući istovremeno mizoginističke i hijerarhijske elemente koji su historijski bili povezani s predmodernističkom sufijskom tradicijom. Nadalje, progresivni muslimani naglašavaju univerzalnu prirodu Boga i same vjere, ističući Božiju blagodat za čovječanstvo kao cjelinu.

U srcu progresivne muslimanske misli leži duboko poštovanje prema duhovnosti i njoj transformativnoj snazi. Duhovnost se razumije kao osobni i intimni odnos s božanskim, koji prelazi puku ritualističku praksu i vanjske pokazatelje religioznosti. To je unutarnje putovanje koje kultivira svjesnost, samorefleksiju i etički način življenja. Progresivni muslimani crpe inspiraciju iz sufizma, mistične tradicije unutar islama koja naglašava potragu za duhovnim prosvjetljenjem i razvoj suosjećajnog odnosa s Bogom.

Međutim, progresivni muslimani, također, prepoznaju potrebu za kritičkim preispitivanjem određenih aspekata predmodernističke sufijske tradicije. Kroz historiju, sufizam je bio pod uticajem patrijarhalnih normi i hijerarhijskih struktura koje su marginalizirale žene i nevjernike/nemuslimane. Progresivni muslimani nastoje da povrate duhovnu bit sufizma, odbacujući pritom te elemente koji proturječe principima ravnopravnosti, pravde i pluralizma.

U ovom intelektualiziranom obliku sufizma, progresivni muslimani nastoje stvoriti prostore koji su lišeni rodni predrasuda i hijerarhije. Oni zagovaraju uključivanje i aktivno učešće žena u duhovnim i vjerskim praksama, prepoznajući njihovu jednaku sposobnost za duhovni rast, agenciju i prosvjetljenje. Tako, progresivni muslimani dovode u pitanje tradicionalne naracije koje su žene delegirali na sekundarne uloge unutar vjerskih institucija i zajednica.

Štaviše, progresivni muslimani naglašavaju univerzalnu prirodu Boga i same vjere. Oni odbacuju isključive interpretacije koje spasenje i božansku blagonaklonost ograničavaju na određenu grupu ili sektu. Umjesto toga, oni ističu inherentnu vrijednost i dostojanstvo svih ljudskih bića, bez obzira na njihovo (ne)vjersko ili kulturno porijeklo. Progresivni muslimani vjeruju da se Božija briga proteže na cjelokupno čovječanstvo, i nastoje to prikazati kroz djela samilosti, pravde i služenja drugima/hizmetu.

Ovaj naglasak na univerzalnosti ima korijene u reinterpetaciji islamskih spisa i tradicija. Progresivni muslimani se bave procesom kritičke analize, pozivajući se na principe razuma, etike i socijalne pravde kako bi reinterpetirali religijske tekstove. Oni prepoznaju da se moraju uzeti u obzir povijesni i kulturni konteksti u kojima su ti tekstovi objavljeni, i nastoje izvući temeljne etičke principe koji nadilaze vrijeme i prostor.

Naglašavajući univerzalnu prirodu Boga i univerzalnost vjere, progresivni muslimani dovode u pitanje sektaške podjele i isključive naracije koje su doprinijele vjerskoj netrpeljivosti i sukobu. Oni zagovaraju međureligijski dijalog i saradnju, prepoznajući da ima puno toga za naučiti od drugih religijskih tradicija i da postoji zajednički moralni i etički okvir koji ujedinjuje čovječanstvo.

U prakticiranju ovog oblika progresivnog islama, muslimani nastoje živjeti svoju vjeru na način koji je inkluzivan, suosjećajan i društveno angažiran. Oni aktivno rade na socijalnoj pravdi, zagovarajući prava marginaliziranih zajednica i rješavajući glavne uzroke nejednakosti i ugnjetavanja. Progresivni muslimani shvaćaju da duhovnost i aktivizam nisu međusobno isključivi već međusobno povezani, jer je potjera za pravdom i ublažavanje patnje dio duhovno ispunjenog života.

Progresivni muslimani naglašavaju dinamičku prirodu islamske misli i stalni proces (re)-interpretacije. Oni tvrde da su principi pravde, samilosti i univerzalnosti u srži islama i trebaju voditi razumijevanje i primjenu religijskih učenja u suvremenim

kontekstima. Oni priznaju važnost uključivanja u dijalog s tradicionalnim učenjacima i zajednicama, njegujući konstruktivnu razmjenu ideja i perspektiva.

Zaključno, progresivna muslimanska misao prihvaća duhovnost kao centralnu dimenziju religijske prakse, crpeći nadahnuće iz sufizma, a odbacujući mizoginističke i hijerarhijske elemente u nekim njegovim formama. Ovaj intelektualizirani oblik sufizma njeguje osoban odnos s božanskim, naglašavajući svjesnost, samorefleksiju i etički život. Progresivni muslimani, također, naglašavaju univerzalnu prirodu Boga i vjere same, nastojeći reflektirati Božiju brigu za čovječanstvo u cjelini. Čineći to, oni dovode u pitanje isključive naracije i zalažu se za inkluzivnost, pravdu i samilost. Progresivna muslimanska misao predstavlja dinamično i evoluirajuće razumijevanje islama, ukorijenjeno u kritičkom angažmanu sa spisima, etičkim principima i životnim realitetima raznolikih muslimanskih zajednica.

9. Kritičko-progresivni islam: Ključne ideje za pomoć muslimanskom većinskom svijetu u postizanju ciljeva održivog razvoja za 2030. godinu

U potrazi za održivim razvojem, svijet s većinskim muslimanskim stanovništvom suočava se s brojnim izazovima. Smatram da progresivni islam nudi uvjerljiv svjetopogled koji može pružiti najbolje ideje za učinkovito rješavanje ovih izazova. S naglaskom na ekološku održivost, predanost ljudskim pravima, kompatibilnost s institucionalnom demokracijom, posvećenost iskorjenjivanju siromaštva i marginaliziranim zajednicama, afirmacije rodne pravde, poštovanje vjerskog pluralizma i poticanje kreativnog i inovativnog razmišljanja, progresivni islam može odigrati ključnu ulogu u pomoći muslimanskim zemljama u postizanju Ciljeva održivog razvoja (SDGs) UN do 2030. godine. U ovom eseju detaljnije istražujem ove razloge, pokazujući zašto progresivni islam ima ogroman potencijal za poticanje pozitivnih promjena u svijetu s većinski muslimanskim stanovništvom.

Panteistički - procesno-relacioni svjetonazor: prihvaćanje ekološke održivosti

U srži progresivnog islama leži panteistički, procesno-relacioni svjetonazor koji prepoznaje duboku međupovezanost ljudi i okoliša. Ovaj svjetonazor naglašava intrinzičnu vrijednost prirode i nužnost ekološke održivosti. Progresivni islam priznaje da su dobrobit i opstanak čovječanstva i planete međusobno povezani, a promoviranjem očuvanja okoliša, održivog upravljanja resursima i zaštite biološke raznolikosti, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu značajno doprinijeti ostvarenju SDG.

SDG 2030. izričito se bave pitanjem [ekološke održivosti](#) kao osnovnim ciljem. Integriranjem progresivnih islamskih učenja u okvire politike, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu inspirirati i usmjeravati inicijative koje se bore protiv klimatskih promjena, smanjuju onečišćenje, promiču obnovljivu energiju i čuvaju prirodne ekosisteme. Nadalje, progresivni islam može poticati ekološki svjesne prakse na individualnoj i društvenoj

razini, razvijajući osjećaj odgovornosti prema planeti i njezinim resursima.

Predanost ljudskim pravima: poštovanje slobode izražavanja

Progresivni islam zagovara ljudska prava kao bitan aspekt vjerske prakse. On prepoznaje da se religija ne bi smjela koristiti kao sredstvo za potlačivanje individualnih sloboda, već kao izvor inspiracije za promicanje pravde i dostojanstva za sve. Naglašavanjem važnosti slobode izražavanja i robusnih političkih prava, progresivni islam osigurava da građani, bez obzira na svoju vjersku ili etničku pripadnost, imaju jednak pristup i mogu aktivno sudjelovati u oblikovanju svojih društava.

U kontekstu SDG 2030. ova predanost ljudskim pravima od ključne je važnosti. Civilna i demokratska društva, u kojima je zaštićena sloboda izražavanja i poštuju se politička prava, omogućuju različitim glasovima da doprinose procesima donošenja odluka. Ova inkluzivnost dovodi do učinkovitijih političkih diskursa koji se bave siromaštvom, nejednakošću i društvenom nepravdom. Integriranjem načela progresivnog islama u strukture upravljanja, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu njegovati okruženja koja osnažuju njihove građane, promiču društvenu koheziju i pokreću održivi razvoj.

Kompatibilnost s institucionalnom demokracijom: Podsticanje dobrog upravljanja

Progresivni islam prihvata principe institucionalne demokratije, prepoznajući važnost predstavničkog upravljanja, odgovornosti i vladavine prava. On ohrabruje aktivno učešće građana i uspostavljanje transparentnih i uključivih političkih sistema. Ova kompatibilnost s institucionalnom demokracijom postavlja temelje za usvajanje najboljih praksi upravljanja u zemljama s većinskim muslimanskim stanovništvom.

[Dobro upravljanje](#) je od ključne važnosti za postizanje SDG 2030., jer osigurava efikasnu implementaciju i praćenje politika. Progresivne islamske vrijednosti mogu promovirati transparentnost,

odgovornost i angažiranje građana u procesima donošenja odluka, što dovodi do efikasnijih i održivijih razvojnih rezultata. Kroz ugradnju ovih principa, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu uspostaviti strukturu upravljanja koja će prioritizirati dobrobit svojih građana i efikasno rješavati mnogostruke izazove koje su postavili SDG.

Predanost teologiji oslobođenja: Iskorjenjivanje siromaštva i osnaživanje marginaliziranih zajednica

Progresivni islam snažno ističe principe teologije oslobođenja, koji naglašavaju važnost rješavanja siromaštva i podrške marginaliziranim pojedincima i zajednicama. On prepoznaje da je ekonomska pravda dio vjerske prakse i poziva na redistribuciju bogatstva kako bi se osigurala dobrobit svih članova društva.

Posvećenost iskorjenjivanju siromaštva savršeno se uklapa u cilj SDG o [okončanju siromaštva](#) u svim njegovim oblicima. Prihvatajući principe progresivnog islama, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu razviti sveobuhvatne strategije za efikasno rješavanje siromaštva. Ove strategije mogu uključivati pravedne ekonomske politike, socijalne sigurnosne mreže, pristup kvalitetnom obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, te ciljane programe koji osnažuju marginalizirane zajednice. Kroz takve inicijative, svijet s većinskim muslimanskim stanovništvom može značajno doprinijeti globalnim naporima u smanjenju siromaštva.

Predanost rodnoj pravdi: Unapređenje rodne ravnopravnosti

Rodna nejednakost predstavlja veliki izazov s kojim se suočavaju [mnoge](#) zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom. Progresivni islam prepoznaje važnost rodne pravde i zastupa ravnopravna prava i mogućnosti za sve pojedince, bez obzira na njihov rod. On se suprotstavlja patrijarhalnim normama i poziva na eliminaciju diskriminatornih praksi koje perpetuiraju rodnu nejednakost. Stavljajući prioritet na rodnu pravdu, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu ostvariti značajan napredak ka postizanju rodne ravnopravnosti, što je [ključni cilj](#) SDG 2030. Principi progresivnog islama mogu inspirirati pravne reforme, obrazovne

inicijative i društvene kampanje usmjerene na osnaživanje žena, osiguravanje njihovog punog sudjelovanja u svim sferama života i eliminaciju rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije. Promovirajući društvo u kojem žene imaju jednaka prava i mogućnosti, svijet s većinskim muslimanskim stanovništvom može doprinijeti izgradnji inkluzivnijih i prosperitetnijih nacija.

Predanost religijskom pluralizmu: Podsticanje društvene kohezije

Progresivni islam prepoznaje vrijednost religijskog pluralizma i naglašava važnost međuvjerskog dijaloga i saradnje. On priznaje da je religijska raznolikost prednost i zagovara zaštitu prava vjerskih manjina. Promoviranjem vjerske tolerancije i razumijevanja, progresivni islam može njegovati društvenu koheziju i miroljubivu koegzistenciju u zemljama s većinskim muslimanskim stanovništvom.

U kontekstu SDG 2030., [društvena kohezija](#) je ključna za održivi razvoj. Prihvatanjem religijskog pluralizma, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu stvoriti inkluzivna društva u kojima pojedinci različitih vjerovanja mogu doprinijeti naporima nacionalnog razvoja. Ova inkluzivnost jača društvenu stabilnost, smanjuje sukobe i promovira saradnju, što dovodi do efikasnije implementacije SDG.

Podsticanje kreativnog i inovativnog mišljenja: Njegovanje preduzetništva i tehnološkog napretka

Progresivni islam podstiče kritičko mišljenje, intelektualnu radoznalost i težnju za znanjem. On prepoznaje važnost kreativnosti i inovacija u rješavanju društvenih, ekonomskih i ekoloških izazova. Njegovanjem okruženja koje podstiče preduzetništvo i tehnološki napredak, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu iskoristiti potencijal svojih populacija za pokretanje održivog razvoja.

Inovacije i tehnološki napredak ključni su za ostvarenje SDG 2030. Principi progresivnog islama mogu inspirirati investicije u istraživanje i razvoj, promociju STEM obrazovanja i kreiranje podrške ekosistema za startape i poduzetnike.

Zaključak

Progresivni islam nudi sveobuhvatni okvir koji je u skladu s principima i ciljevima održivog razvoja. Integracijom progresivnih islamskih učenja u okvire politika, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu uspješno adresirati izazove istaknute u SDG 2030. Od ekološke održivosti do ljudskih prava, institucionalne demokracije, iskorjenjivanja siromaštva, rodne pravde, religijskog pluralizma i inovacija, progresivni islam pruža putokaz za pozitivnu promjenu.

Kako bi se u potpunosti iskoristio potencijal progresivnog islama, ključno je da zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom promiču dijalog, angažiraju se s islamskim učenjacima i ulažu u programe obrazovanja i posvećenosti. Prihvatanjem principa progresivnog islama, zemlje s većinskim muslimanskim stanovništvom mogu izgraditi put održivog razvoja, stvarajući inkluzivna društva koja prioritiziraju dobrobit svojih građana, štite okoliš i doprinose globalnim naporima ka prosperitetnijoj i pravednoj budućnosti.

10. Prihvatanje islama kao dinamičkog civilizacijskog projekta: Kritičko-progresivno muslimanski svjetonazor

U okviru različitog spektra islamske misli, progresivni muslimanski svjetonazor nudi jedinstveno razumijevanje islama kao dinamičnog i evoluirajućeg civilizacijskog projekta. Za razliku od gledanja na islam kao na statičnu religiju ili kulturu, progresivni muslimani ga percipiraju kao konstantno napredujući fenomen koji transcendirira reifikaciju. Ovaj esej ima cilj istražiti pojedinačna obilježja progresivnog muslimanskog svjetonazora, naglašavajući njegov pogled na islam kao globalnu i prilagodljivu vjeru koja premošćuje kulturne, nacionalne i etničke razlike. Nadalje, ističe se inkluzivna i interaktivna priroda islama s kulturom, priznajući njegovo bogato civilizacijsko naslijeđe uz istovremeno prepoznavanje njegove kontinuirane evolucije. U konačnici, temeljna vjerovanja i prakse islama duboko su ukorijenjeni u historijskom naslijeđu Kur'ana.

Iznad reifikacije: Dinamični civilizacijski projekt

Progresivni muslimanski svjetonazor osporava ideju islama kao fiksne i nepromjenjive religije. Umjesto toga, posmatra ga kao dinamični civilizacijski projekt u nastajanju. Usvajanjem ove perspektive, progresivni muslimani odbacuju tendenciju reifikacije islama, prepoznajući da religijske tradicije moraju evoluirati i prilagoditi se promjenjivim potrebama i okolnostima društva.

Ovakvo dinamično razumijevanje omogućava interpretaciju i primjenu islamskih učenja na način koji odgovara savremenim izazovima, ostajući pritom ukorijenjen u fundamentalnim principima vjere. Ono potiče kritičko razmišljanje, intelektualno angažiranje i kontinuirani proces reinterpretacije, osiguravajući da islam ostane relevantan i odgovoran na kompleksnosti modernog svijeta.

Globalni fenomen preko kulturnih granica

Progresivni muslimani gledaju na islam kao istinski globalni fenomen koji transcendirira kulturne, nacionalne i etničke granice. Naglašavaju univerzalnost islama, tvrdeći da su njegova učenja prilagodljiva i prihvatljiva za pojedince iz različitih kulturnih sredina.

Ovaj inkluzivni pogled promovira razumijevanje, toleranciju i jedinstvo među muslimanima širom svijeta.

Prepoznajući islam kao ono što [Ahmet Karamustafa](#) naziva “nadkulturni konstrukt”, progresivni muslimani izlaze izvan etnocentrizma i cijene doprinose različitih kultura razvoju i obogaćivanju islamskih tradicija. Oni prihvataju raznovrsnost islamskih ekspresija, prepoznajući da višestruke interpretacije i prakse mogu supostojati u okviru šire strukture vjere. Ovaj pluralistički pristup potiče dijalog, saradnju i solidarnost među muslimanima širom svijeta.

Inkluzivno interaktivno: Islam i kultura

Progresivni muslimanski svjetonazor priznaje interaktivni odnos između islama i kulture. Islam se ne posmatra kao izolirani i nezavisni entitet, već kao vjera koja se uključuje i na koju utiče kulturni kontekst u kojem se praktikuje. Ova perspektiva prepoznaje da kulture pružaju leću kroz koju se islamske vrijednosti i principi razumiju i manifestuju.

Progresivni muslimani zagovaraju kritički angažman s kulturnim praksama u okviru islamskog okvira. Oni nastoje razlikovati suštinska učenja islama od kulturnih nakupina koje su se nataložile tokom vremena. Ovaj pristup omogućava očuvanje osnovnih islamskih principa, uz istovremeno prilagođavanje kulturnoj raznolikosti i evolvirajućim društvenim normama. Tako, progresivni muslimani nastoje postići ravnotežu između tradicije i napretka, osiguravajući kontinuitet islamskih vrijednosti, uz prilagođavanje promjenjivim potrebama društva.

Riznica civilizacijskih bogatstava

Progresivno muslimanski svjetonazor ističe islam kao riznicu civilizacijskih bogatstava, kako je argumentirao [Ahmet Karamustafa](#). Tokom historije, islam je značajno doprinio različitim oblastima, uključujući nauku, umjetnost, književnost i filozofiju. Progresivni muslimani ponovno prisvajaju i slave raznoliko nasljeđe islamske civilizacije, suprotstavljajući se prevladavajućem narativu koji islam često povezuje isključivo s konfliktom i ekstremizmom.

Naglašavajući intelektualna, umjetnička i naučna postignuća muslimanskih učenjaka, progresivni muslimani nastoje inspirisati osjećaj ponosa i poštovanja prema doprinosima islamskih tradicija ljudskoj civilizaciji. Oni promoviraju međukulturni dijalog, naglašavajući zajedničko nasljeđe i zajedničke vrijednosti koje islam nudi čovječanstvu. Ovo prepoznavanje bogatstva i raznolikosti unutar islamske civilizacije njeguje pozitivan i inkluzivni narativ o islamu u savremenom svijetu.

Povezanost s historijskim nasljeđem Kur'ana

Dok prihvataju dinamičnu i evolvirajuću prirodu islama, progresivni muslimani čvrsto prepoznaju važnost historijskog nasljeđa Kur'ana kao vodiča koji pruža fundamentalne principe njihove vjere. Međutim, oni također priznaju nužnost tumačenja Kur'ana u njegovom historijskom kontekstu i primjene njegovih pouka na savremene okolnosti. Progresivni muslimani prilaze Kur'anu s kritičkim istraživanjem, prepoznajući višeslojnu prirodu njegovih ajeta i potrebu za kontekstualnim razumijevanjem. Oni nastoje izvući univerzalne principe i etičke vrijednosti iz Kur'ana koji mogu voditi muslimane u suočavanju s izazovima savremenog doba.

Zaključak

Progresivno muslimanski svjetonazor predstavlja uvjerljivo razumijevanje islama kao dinamičnog i inkluzivnog civilizacijskog projekta. Posmatrajući islam kao stalno evolvirajući fenomen koji nadilazi reifikaciju, progresivni muslimani osiguravaju njegovu relevantnost i prilagodljivost u promjenjivom svijetu. Ova perspektiva naglašava globalni karakter islama, njegujući jedinstvo i solidarnost među muslimanima kroz kulturne, nacionalne i etničke granice. Štaviše, ona priznaje interaktivni odnos između islama i kulture, omogućavajući očuvanje osnovnih principa uz prihvatanje kulturne raznolikosti. Progresivni muslimani, također, slave bogato civilizacijsko nasljeđe islama, promovirajući dijalog i poštovanje njegovog doprinosa ljudskoj civilizaciji. Na kraju, dok prihvataju napredak i prilagođavanje, progresivni muslimani ostaju duboko povezani s historijskim nasljeđem Kur'ana, prepoznajući njegovu fundamentalnu ulogu u oblikovanju islamskih vjerovanja i praksi.

Kroz leću progresivno muslimanskog svjetonazora, islam se pojavljuje kao vjera koja podstiče kritičko razmišljanje, socijalnu pravdu i angažman sa svijetom. Ona nudi put za muslimane da navigiraju kompleksnostima modernog doba, ostajući ukorijenjeni u svom vjerskom identitetu. Prihvatajući ovu perspektivu, muslimani mogu pozitivno doprinosti globalnoj zajednici, njegovati razumijevanje, harmoniju i napredak. Progresivno muslimanski svjetonazor služi kao potvrda otpornosti i prilagodljivosti islama, omogućavajući mu da nastavi kao vibrantna i dinamična vjera koja je inkluzivna prema različitim kulturama i odgovara evolvirajućim potrebama čovječanstva.

11. Tradicionalni i kritičko-progresivni modeli tumačenja Kur'ana i sunneta u komparativnoj perspektivi

Posljednjih desetljeća svjedočimo pojavu veoma originalnih naučnih radova na polju kur'anske hermeneutike, uključujući djela Hasana Hanafija, Nasira Abu Zayda, Abdolkarima Sorousha, Amine Wadud i Khaleda Abou El Fadla, samo da spomenemo neke. Jedna od prednosti ovog napretka u naučnom radu je to što ističe složenost teorija i metoda u ovom polju.

U svojoj doktorskoj disertaciji, završenoj 2010. i [objavljenoj](#) 2011. godine, nudim komparativnu analizu ovih složenosti i njihovih implikacija u tradicionalnoj i modernoj kur'anskoj misli, te ocrtavam epistemološke i metodološke tendencije koje razlikuju moderne i tradicionalne pristupe u odnosu na sljedećih sedam ključnih kriterija.

Priroda jezika i priroda objave

Tradicionalni pristupi tumačenju Kur'ana su znatno filološki orijentirani, pri čemu se interpretacije uglavnom ograničavaju na jezička obilježja kur'anskog teksta. Prema ovoj metodologiji, čitaoci pronalaze značenje teksta kroz analizu arapske gramatike, sintakse i morfologije. Istovremeno, kur'anski tekst se smatra doslovnom Riječju Božijom suštinski različitom od ljudskog jezika. Štaviše, njegovo značenje je u potpunosti neovisno o psihološkoj konstituciji Muhammeda a.s. i njegovog religijskog iskustva. Kur'anski jezik, dakle, smatra se da djeluje izvan historije i posjeduje fiksno značenje koje, u načelu, ne zavisi od ljudskih načina percepcije i analize.

Moderni pristupi prepoznaju da je jezik Kur'ana, barem u egzgetske svrhe, sociokulturno uvjetovan, a njegovo značenje nužno djeluje u okviru ljudske percepcije i analize. Priroda objave, također, usko je povezana s umom i fenomenološkim iskustvom Muhammeda a.s. Interpretacijske implikacije su da kur'anski tekst ima historijsku dimenziju i da je njegovo značenje uslovljeno kulturnim kontekstima u kojima je otkriven i čita se.

Lokacija i širina značenja

Prilikom tumačenja teksta, može se pretpostaviti da značenje teksta prvenstveno određuje ili namjera autora, ili forma samog teksta, ili percepcija čitaoca. Nadalje, može se smatrati da čitaoci ili mogu potpuno razumjeti značenje koje je autor namjeravao, ili samo približno razumjeti namjeravano značenje.

Tradicionalni pristupi uglavnom smatraju da čitaoci mogu percipirati namjeru autora i dokučiti neko objektivno značenje teksta. Budući da je značenje teksta fiksirano, uloga čitaoca u određivanju ili utjecanju na značenje je minimalna. Vjerovanje u objektivno postojanje značenja u umu autora, koje je jednako dostupno čitaocu na sličan objektivni način, doprinosi ideji da postoji samo jedna ispravna interpretacija teksta.

Moderni hermeneutički pristupi tvrde da čitaoci ne mogu shvatiti namjeru autora na potpuno objektivni način. Naprotiv, čitaoci sa svojim sociokulturnim pozadinama, obrazovanjem, moralnim sklonostima itd., aktivno sudjeluju u proizvodnji značenja teksta, koje se može samo približiti namjeri autora, ali je nikada ne može potpuno i objektivno shvatiti. Dok je tekst fiksiran u svojoj formi, njegovo značenje nije fiksirano od autora. Čak i ako se smatra da je značenje teksta statično i jednoznačno, **značaj** njegovog značenja je kontekstualno zavisano i podložan promjeni. Stoga tekst može imati velik broj relativno validnih interpretacija. Međutim, da bi spriječili neopravdane ili nepopularne interpretacije, neki hermeneutičari su pribjegli konceptu “zajednica interpretacije” – grupi čitatelja koji dijele slične kulturne perspektive, vrijednosti i hermeneutičke principe - kako bi tvrdili da je valjanost interpretacija relativna i ograničena pretpostavkama koje karakteriziraju te interpretativne zajednice.

Odnos između teksta i konteksta

Tradicionalna filološka hermeneutika ima tendenciju marginalizirati historijski kontekst u kojem je tekst Kur’ana proglašen. Iako se priznaje historijski karakter i razvoj Kur’ana kada se govori o “okolnostima otkrivenja” (asbab al-nuzul) i “poništenju ajeta” (naskh), ne postoje jasni hermeneutički modeli za potpunu integraciju i

korištenje ovih aspekata u tumačenju jezika Kur'ana. U mjeri u kojoj se uzima u obzir historijski kontekst, tradicionalni filolozi ne razlikuju sistematski između historijske i nehistorijske dimenzije značenja teksta. Kao rezultat, postoji snažna tendencija univerzalizacije historijski partikularnog značenja.

Za razliku od toga, moderni hermeneutičari naglašavaju kako je historijski kontekst u kojem je tekst Kur'ana proglašen značajno utjecao na formu i značenje teksta, te kako su historijski okviri referenci i kulturne norme originalne publike teksta informirale njihovo razumijevanje prirode kur'anskog teksta i njegovog značenja.

Tekstualna koherencija

Tradicionalni egzegeti umanjuju suštinski usmenu i kerigmatsku prirodu otkrivenja i uglavnom primjenjuju analizu riječ po riječ, segmentalno i sekvencijalno na kanonski tekst. Stoga ovaj pristup ne uspijeva u potpunosti vrjednovati tematsku koherenciju Kur'ana.

Mnogi moderni egzegeti prepoznaju međupovezanost kur'anskih koncepata i tema i primjenjuju holistički i kolaborativno-induktivni pristup tumačenju Kur'ana, zasnovan ne samo na uvidima proizašlim iz tradicionalnih akademskih principa konceptualne/tekstualne povezanosti (*munāsaba*) i kolaborativne indukcije (*istiqrā'*), već i na modernim lingvističkim pristupima tekstualnoj koherenciji, sekvencijalnosti i progresiji. Razumijevanje kur'anskih koncepata zahtijeva analizu svih relevantnih pasusa u čitavom tekstu i njihovu sintezu unutar šireg tematskog okvira. Zadatak interpretacije je otkriti "sveobuhvatnu kur'ansku konstantu".

Uloga razuma u etičko-pravnim interpretacijama Kur'ana

Tradicionalni egzegeti snažno ograničavaju ulogu razuma na njegovu analogijsku formu, tako da sve etičko-pravne interpretacije moraju biti povezane s tekstualnim dokazima. Ako ne postoji direktno relevantni tekst, tada se čine svi napori da se identificira indirektno relevantan tekst sa zajedničkim temeljnim principom i

da se interpretira u svjetlu njegove važnosti za novi slučaj. Temeljne pretpostavke su da etičko-pravno znanje uvijek mora proizlaziti iz objave i da ljudi ne mogu znati što je etički ili pravno ispravno neovisnim razumom.

S druge strane, moderni egzegeti naglašavaju važnost razuma u tumačenju Kur'ana i smatraju da je sam Kur'an konstitutivan s razumom. U mjeri u kojoj ljudski razum može samostalno donositi etičke sudove, funkcija objave je da podsjeća ljude na njihove etičke obaveze. Suprotno tradicionalnom legalističkom pristupu, oni smatraju da je Kur'an prvenstveno etičko-religijske prirode u svojoj orijentaciji, i da su njegovi pravni aspekti periferni u odnosu na njegovu širu etičku viziju i podložni promjenama kako se mijenjaju društveni uvjeti. Stoga pravne interpretacije Kur'ana trebaju evoluirati s evolucijom etičkih vrijednosti s pomoću razuma – imajući pri tom na umu da je islamska etika čvrsto usidrena u kur'anskoj religijskoj kosmologiji.

Tumačenje univerzalnih principa Kur'ana

Svi prethodno spomenuti aspekti tradicionalne hermeneutike rezultiraju prilično ograničenim razumijevanjem Kur'ana kada je riječ o njegovom utjelovljenju osnovnih etičkih vrijednosti, poput pravde i jednakosti, i njegovih temeljnih ciljeva, kao što su olakšavanje javnog blagostanja i promicanje općeg dobra. S druge strane, svi aspekti moderne hermeneutike doprinose širem interpretacijskom interesu za ostvarivanje takvih principijelnih vrijednosti i ciljeva.

Koncept (Pejgamberovog) sunneta

Općeprihvaćeno je u islamskoj tradiciji da Pejgamberov sunnet ima egzegetsku superiornost nad nezavisnim racionalnim metodama i da je sunnet u potpunosti i jedino ugrađen u pouzdanim hadiskim tekstovima. Stoga za tradicionalne egzegete, povratak na sunnu kao egzegetski uređaj nužno čini, i ograničen je, tekstualnim korpusom Hadisa. Nasuprot tome, moderni egzegeti imaju tendenciju zastupati metanarativno poimanje Pejgamberovog sunneta, više u skladu s načinom na koji je sunnet shvaćan u

ranom islamskom dobu, koji ne poistovjećuje koncept sunneta s konceptom Hadisa kao teksta. Dakle, pored tradicionalne hadiske znanosti, moderni egzegeti koriste nekoliko dodatnih metodoloških mehanizama kako bi razlikovali Pejgamberov sunnet, čije se pojedinosti ovdje ne mogu u potpunosti obraditi (vidjeti dolje).

Nadamo se da će ovaj pregled pomoći da se demonstrira složenost kur'anske hermeneutike i važnost za one koji sudjeluju u raspravama o islamskim temama da budu svjesni kritičnih implikacija različitih hermeneutičkih pristupa za određivanje normativnog "kur'anskog stava" o bilo kojem konkretnom pravnom, političkom ili etičkom pitanju.

12. Kur'an i priroda objave u kritičko-progresivnom islamu

Kur'an je centralni religiozni tekst islama, i kao takvog poštuju ga muslimanski vjernici širom svijeta. Međutim, tumačenje i razumijevanje Kur'ana mogu značajno varirati među različitim muslimanskim zajednicama. Jedna od takvih zajednica je ona progresivnih muslimana, koji pristupaju Kur'anu i konceptu objave iz jedinstvene perspektive koja dovodi u pitanje tradicionalna tumačenja i otvara nova područja za razumijevanje božanskog.

Sociokulturna proizvodnja Kur'ana

Progresivni islam, kako je to navedeno u mojim dvjema monografijama o teoriji progresivnog islama (pogledati gornja poglavlja), posmatra Kur'an ne kao statičan, nepromijenjen tekst, već kao sociokulturno proizvedeni diskurs. Ova perspektiva priznaje utjecaj sociokulturnog okruženja u kojem je Kur'an proglašen. Kur'an, u ovom pogledu, nije odvojen od svijeta iz kojeg je proizašao, već je s njim organski i simbiotski povezan. Ovaj organski i simbiotski odnos između Kur'ana i njegovog izvornog okruženja ključni je aspekt promišljanja progresivnih muslimana po pitanju koncepta objave.

Ova perspektiva predstavlja odmak od tradicionalne islamske misli, koja često posmatra Kur'an kao čisto božanski tekst koji je neovisan o svom sociokulturnom kontekstu. Nasuprot tome, progresivni islam prepoznaje da je Kur'an, poput svakog teksta, oblikovan okolnostima svog stvaranja. To uključuje povijesni, politički i kulturni kontekst, kao i osobna iskustva i poglede Muhammeda a.s. i njegovih ranih sljedbenika. Ovaj pogled na Kur'an kao sociokulturno proizvedenog diskursa omogućuje kompleksnije i dinamičnije razumijevanje teksta.

Objava izvan okvira teksta

Osim ovog sociokulturnog razumijevanja Kur'ana, progresivni islam, također, usvaja jedinstveni pristup konceptu objave. Za razliku od tradicionalne islamske misli, koja objavu posmatra prvenstveno kao ovisnu o tekstu, progresivni islam naglašava ulogu

Ljudskog religijskog iskustva i prirodnog svijeta kao izvore božanskih znakova, ili ajeta. Ova perspektiva zasnovana je na filozofiji religije ukorijenjene u [procesualno-relacijskoj](#) metafizici, koja pretpostavlja da je stvarnost sastavljena od međusobno povezanih procesa i događaja, a ne statičnih entiteta.

Ovaj pristup objavi priznaje centralnost ljudskog religijskog iskustva, uključujući mistična i perenijalistička iskustva, kao univerzalnu pojavu u različitim kulturama i civilizacijama. Također, priznaje prirodni svijet i ljudsku racionalnu sposobnost kao izvore božanskih znakova/ajeta. Ti znakovi potvrđuju se u Kur'anu, uspostavljajući kvalitativnu razliku između pristupa objavi u progresivnom islamu i u islamskoj ortodoksiji.

Ova perspektiva o objavi, također, dovodi u pitanje tradicionalno islamsko gledište da je Kur'an (uz sunnet) jedini izvor božanskog znanja. Umjesto toga, ona pretpostavlja da se božansko znanje može naći u različitim izvorima, uključujući ljudsko iskustvo i prirodni svijet. To otvara nove mogućnosti za razumijevanje božanskog i dovodi u pitanje isključivost često povezanu s religijskim tekstovima.

Različiti metafizički temelji

Metafizički temelji progresivnog islama, također, se značajno razlikuju od onih islamskog ortodoksije. Dok ortodoksni islam Kur'an vidi kao čisto božanski tekst, progresivni islam postavlja metafizičku nemogućnost takvog teksta. Umjesto toga, on Kur'an vidi kao produkt kako božanske inspiracije, tako i ljudskih faktora, odražavajući evolucijsku i kontingentnu prirodu ljudskog vjerskog iskustva.

Ova perspektiva informirana je procesom-relacijske metafizike i [teologije](#), koja odbacuje koncept Boga kako je zamišljen u klasičnom teizmu, uključujući i njegovu islamsku verziju. Umjesto toga, Bog se vidi kao dinamično, relacijsko biće, koje neprestano stupa u interakciju sa svijetom i njegovim procesima.

Ova metafizička perspektiva ima značajne implikacije za to kako se Kur'an tumači. Ona dovodi u pitanje tradicionalno gledište na Kur'an kao na fiksiran, nepromijenjen tekst i, umjesto toga, gleda na njega kao na dinamičan, evolucijski dokument koji odražava neprekidnu interakciju između božanskog i ljudskog.

Tumačenje Kur'ana

S obzirom na ove metafizičke parametre, progresivni islam zagovara određeni pristup tumačenju Kur'ana. Ovaj pristup uzima u obzir [intertekstualnost](#) Kur'ana i povijesni kontekst u kojem je on nastao. Nastoji razumjeti Kur'an ne kao izolirani tekst, već kao dio šireg diskursa, pod utjecajem svijeta oko sebe, ali i utječući na njega.

Ovaj pristup tumačenju nije ograničen samo na Kur'an, već se proteže na sve vjerske tekstove. On prepoznaje da su svi tekstovi proizvod svog vremena i mjesta i da se njihova značenja mogu mijenjati i evolucijski razvijati kroz vrijeme. Ovo prepoznavanje omogućuje dinamičniji i fleksibilniji pristup vjerskom tumačenju, koji je otvoren za nova saznanja i razumijevanja.

Zaključak

Da bismo razumjeli prirodu progresivne muslimanske misli, od suštinskog je značaja razumjeti kako ona pristupa Kur'anu i prirodi samog koncepta objave. Naglasio sam ideju da progresivni islam smatra Kur'an sociokulturno proizvedenim i književnim diskursom ili skupom diskursa. Nadalje, prema progresivnoj muslimanskoj misli, postoji organska i simbiotska veza između vjerskog okruženja iz kojeg je Kur'an proizašao i prirode samog Kur'ana.

Osim toga, iz perspektive filozofije religije koju prihvaća progresivna muslimanska misao, a koja je informirana procesom-relacijske metafizike, koncept "Objave" (tj. ono što čini izvore božanskih znakova) nije zavisn od teksta, već naglašava valjanost koncepta "Objave" upućujući na:

1. centralnost ljudskog vjerskog iskustva, uključujući mistično i perenijalno, kao univerzalne historijske fenomene i kroz raznolike kulture i civilizacije;
2. prirodni svijet i ljudsku racionalnu sposobnost kao izvore božanskih znakova. Ovi božanski znakovi se neprestano potvrđuju u Kur'anu i nazivaju se ajetima. U tom smislu, postoji kvalitativna razlika između pristupa progresivnog islama objavi (i prirodi Kur'ana) i islamske ortodoksije. Za islamsku ortodoksiju, to je ahistorično i nefilozofsko čitanje samog Kur'ana (i pridružene ortodoksne kanonske literature i komentara) koje postavlja parametre onoga što čini božanske znakove (uključujući sam Kur'an), dok u progresivnoj muslimanskoj misli, koncept "Objave" jeste proizvod određenog pristupa filozofiji religije shvaćene iz perspektive proces-relacijske teologije kroz koju se konceptualiziraju i tumače kur'anske teološke ideje.

Ovo je, dijelom, zato što se u progresivnoj muslimanskoj misli razumijevanje porijekla i prirode Kur'ana metafizički razlikuje od onog islamske ortodoksije, što me dovodi do još jedne tačke. Naime, u skladu s proces-relacijskom metafizikom/teologijom i u suprotnosti s ortodoksnim islamskim dogmama, pristup progresivnog islama svetom tekstu kao izvoru božanskih znakova temelji se na metafizičkoj nemogućnosti čisto božanskog teksta i metafizičkoj nemogućnosti nekontingentne i neevolucijske prirode ljudskog vjerskog iskustva, uključujući i "Poslaničko".

Stoga, prema ovom pristupu, Kur'an bi trebalo tumačiti:

1. u svjetlu metafizičkih parametara proces-relacijske metafizike općenito i proces-relacijske teologije koja odbacuje koncept Boga kako je zamišljen u [klasičnom teizmu](#) (uključujući i njegovu islamsku verziju);
2. u svjetlu svoje intertekstualnosti i povijesnog konteksta u kojem je Kur'an nastao.

Razumijevajući Kur'an tako, progresivni islam predlaže specifičan pristup koji uzima u obzir intertekstualnost Kur'ana i povijesni kontekst u kojem je nastao. Ovaj pristup nastoji razumjeti Kur'an ne kao izolirani tekst, već kao dio šireg diskursa koji stupa u interakciju sa svijetom oko sebe.

13. Kako kritičko-progresivni islam pristupa ideji sunneta

Koncept sunneta, kao jedan od dva normativna izvora islamske tradicije, od fundamentalnog je značaja za razumijevanje gotovo svih grana tradicionalnog islamskog znanja, posebno islamske jurisprudencije i etike. Nadalje, koncept sunneta, kao i drugi važni koncepti u islamskoj intelektualnoj tradiciji, različito su konceptualizirali i interpretirali od različitih mezheba/sekti i/ili političkih aktera. Ne bi trebalo da čudi što je značenje i priroda “Sunneta” kroz historiju muslimana bila različito izražavana. U tom kontekstu, određene grupe ili akteri uspjeli su monopolizirati značenje sunneta kako bi postali – ili, zapravo, jednostavno smatrali sebe – njenim najvjernijim, ako ne i jedinom legitimnim zagovornicima. Glavni cilj ovog rada jeste da raspravi kako se koncept sunneta, njegovi izvori, priroda i obim, shvataju u savremenom progresivnom muslimanskom mišljenju, i kakve su neke od implikacija takvog razumijevanja u odnosu na islamsku etiku i vjersku praksu.

Međutim, prije nego što se to pokuša, potrebno je dati kratak pregled progresivne muslimanske misli. Progresivni islam je u posljednje dvije decenije izbio kao kreativan i značajan islamski intelektualni pokret s globalnim sljedbenicima. Njegovi najnoviji intelektualni prethodnici su dvadesetostoljetni modernistički muslimanski učenjaci poput A. al-Fasija (umro 1974.), T. Ibn ‘Ashura (umro 1973.), A. Šarija’tija (umro 1977.) i F. Rahmana (umro 1988.). U najširem smislu, progresivna muslimanska misao savremena je islamska orijentacija utemeljena na određenom pristupu islamskoj interpretativnoj tradiciji u kontekstu kasne modernosti, čija se obilježja temelje na sljedećim opredjeljenjima:

- a. kreativno, kritičko i inovativno mišljenje zasnovano na epistemološkoj otvorenosti i metodološkoj fluidnosti;
- b. islamska teologija oslobođenja;
- c. socijalna i rodna pravda;
- d. pristup islamskoj tradiciji zasnovan na ljudskim pravima;
- e. racionalistički i kontekstualistički pristupi islamskoj teologiji i etici;
- f. afirmacija vjerskog pluralizma;
- g. procesno-relaciona islamska teologija.

Ove karakteristične odlike imaju direktan uticaj na to kako muslimanski progresivci pristupaju konceptu sunneta. Arhitekti progresivne muslimanske misli predstavljaju samo jedan od pristupa savremenim raspravama o sunnetu i hadisu/reformi hadisa. U savremenoj islamskoj diskusiji postoji pet različitih pristupa ovim temama:

- a. glavni sunitski pristup, kako se vidi u radovima učenjaka poput Jusufa al-Karadavija (umro 2022), Ramedana al-Butija (umro 2015.), Mehmeta Görmeža i Israra Ahmada Khana (umro 2010.);
- b. neo-selefijski/neo-ahl al-hadis pristup, kako se vidi kod učenjaka poput Nasira al-Albanija (umro 1999.) i al-Utajmina (umro 2001.);
- c. konceptualno razlikovanje sunneta i hadisa, kako se diskutuje u radovima F. Rahmana (umro 1988.), Amina Islahija (umro 1977.) i Javeda Ghamidija;
- d. pristup zasnovan samo na Kur'anu, povezan s Gulam Perwezom (umro 1985.) i Ahmedom Subhyjem Mansourom;
- e. progresivni islam, povezan s Faqihuddinom Abdolqadirom, Sadijom Šaikh i Adisom Đuderijom.

Sada ću se fokusirati na to kako progresivna muslimanska misao pristupa konceptu sunneta, s posebnim osvrtom na njen status kao obavezujućeg izvora islamske etike za muslimane širom svijeta.

Koncept sunneta u islamskoj interpretativnoj tradiciji: kratak pregled
Tokom prva tri stoljeća islamskog kalendara (AH), koncept sunneta čini se da je prvenstveno bio shvaćan kao opća, nesistematski definirana etička praksa rane muslimanske zajednice, formulirana, očuvana i prenošena usmeno i/ili kroz prakse Muhammedovih a.s. drugova. Tokom ovog perioda, suna se temeljila na priznatim islamskim vjerskim normama i prihvaćenim standardima ponašanja izvedenim iz vjerskih i etičkih principa koje je uveo Muhammed a.s.

Međutim, zbog različitih razloga, prije kraja prvog stoljeća AH, muslimani su počeli sistematski dokumentirati događaje iz života Muhammeda a.s. u obliku kratkih pisanih izvještaja koji se nazivaju hadisi ili ahbari. Tokom naredna dva ili tri stoljeća, ova pojava, poznata kao Talab ul-'ilm, dovela je do formulacije i konsolidacije onoga što je kasnije postalo poznato kao hadiske znanosti (ulum ul-hadith), koje su uključivale grane znanja koje se odnose na prikupljanje, procjenu i evaluaciju hadisa na osnovu određenih metodoloških principa i mehanizama dizajniranih da osiguraju njihovu autentičnost. Ovo je urađeno s ciljem da se ti autentični hadisi, pored Kur'ana, koriste kao važni izvori islamskog jurisprudencije, etike i (u manjoj mjeri) teologije.

Razvojem i sazrijevanjem utemeljene islamske pravne teorije (usul ul-fiqh) krajem petog stoljeća AH, koncept sunneta je u svrhu tumačenja uglavnom izjednačen s "autentičnim" (sahih) hadisom, kako ga definiraju stručnjaci za hadis (muhaddithun), i prepoznat je kao oblik nercitiranog otkrovenja. S obzirom na njezin obiman karakter i ograničeni kapacitet Kur'ana da se koristi kao sveobuhvatni izvor islamskog zakona i etike, ovaj hadis-zavisni koncept sunneta postao je vrlo značajan, ako ne i najznačajniji, izvor islamskih normi, vrijednosti, zakona, prakse i (u manjoj mjeri) vjerovanja. Štaviše, gledano iz perspektive utemeljene islamske pravne teorije, ovaj koncept sunneta ne samo da se smatrao sposobnim da potvrdi različite kur'anske naredbe, već i da ih precizira, ograniči, dopuni i čak nadjača.

Ovaj utemeljeni klasični islamski pravni pristup sunnetu, međutim, značajno se razlikuje od prirode i opsega tog koncepta onako kako je bio shvaćen tokom formativnog perioda islamske misli. Naprimjer, u pogledu izvora, tokom formativnog perioda koncept sunneta nije bio ograničen samo na ličnost Muhammeda a.s., već je uključivao i druge značajne vjerske autoritete, poput prvih četvorice halifa. Ovaj koncept sunneta našao je izražaj kao:

- 1.dobro ustanovljena opća normativna praksa ('amal) konzervirana u aktu (nezavisno od tekstualističkog ili usmenog prenošenja, utjelovljena);
- 2.konsenzus među muslimanima (fi ma jtama'tum 'alayhi wa-sanantum);

- 3.primjer pobožnih i vrljih ljudi (Sunneth ahl al-khayr); ili
- 4.'suna koju svi prihvataju' (al-Sunneth al-mujma' alayh), kao što se nalazi u spisima nekih mu'tazilita i sačuvana i
- 5.poznata i dobročuvana suna (al-Sunneth al-mahfuza al-ma'rufa) ranog hanefizma, samo da spomenemo neke.

Nadalje, kada je riječ o prirodi sunneta u formativnom islamu, dokazi ukazuju da se ona odnosila na opću praksu koja je jednostavno smatrana pravednom (khayr), ili na koncept koji je bio dinamičan i etički po prirodi, a ne tekstualno fiksiran i zavisian od hadisa. Važno je napomenuti da je koncept sunneta tokom formativnog perioda bio konstitutivni dio razuma i/ili razumom zasnovanih mišljenja (ra'y), shvaćan da djeluje u okviru uglavnom racionalističkog teološkog i etičkog okvira. Takav pristup sunnetu značajno se razlikuje od utemeljene klasične islamske teologije, pravne teorije i etike zasnovanih na neracionalističkoj teologiji i etici.

Ukratko, klasični koncept sunneta djelovao je u okvirima tradicije islamskog usul ul-fiqh u pogledu izvora, prirode i opsega. Međutim, to je kvalitativno drugačije od načina na koji je taj koncept shvaćan i konceptualiziran tokom formativnog perioda islamske misli.

Koncept sunneta u progresivnoj muslimanskoj misli: Pregled

Na mnoge načine, kada je u pitanju koncept sunneta, progresivna muslimanska nauka nastavlja pristup formativne islamske misli, uključujući konceptualnu razliku između sunneta i 'autentičnog hadisa'. Drugim riječima, progresivna muslimanska nauka smatra da je sunnet dinamičan, etički skup normi, praksi i vrijednosti koji nisu samo direktno povezani s osobom Muhammeda a.s., već i s drugim pojedincima grupama i vrijednostima poput pravde i dobrote.

Da bismo bolje razumjeli kako progresivna muslimanska misao pristupa konceptu sunneta, prvo moramo razlikovati različite elemente potonjeg. Drugdje sam argumentirao da se sunnet koji odražava prirodu Kur'ana može kategorizirati u etičko-moralne

(Sunnet akhlaqiyya), pravne (Sunnet fiqhiyya) i ritualne/praktične (Sunnet 'ibadiyya) kategorije. Interpretativno, oni postoje u organskom odnosu sa samim Kur'anom, kao i metodologijama koje nekarakteriziraju samo 'ulum ul-hadis već i usul ul-fiqh i 'ilm ul-kalam. Kao što je gore spomenuto, progresivni muslimanski manhaj zasnovan je na kontekstualno-racionalističkim pristupima islamskoj teologiji i etici. Svi elementi sunneta u progresivnom islamu moraju funkcionirati u ovom širem okviru. Nadalje, u progresivnoj muslimanskoj misli, sve dimenzije sunneta su ili etičke prirode ili *in actu* i stoga su utjelovljene i neovisne o tekstualističkim izvorima. Kao takve, ne ovise o tekstualističkom izrazu da bi se znale, provodile ili prenosile. Nadalje, u progresivnoj muslimanskoj misli, nijedan element sunneta ne odnosi se na kolektivno islamsko vjerovanje ('aqida) ili individualno vjerovanje (šurut al-iman); kao takvi koji se odnose na sferu nevidljivog (gajb) i stoga se ne mogu "utjeloviti". Kao takvi, bilo koji hadis, autentičan ili ne, koji uvođi vjerovanja izvan Kur'ana (poput drugog dolaska Isusa/Dedača, kazne u grobu itd.) treba odbaciti i ne smatrati dijelom sunneta. Nadalje, ideja da je sunnet neizrečeni oblik objave (wahij gajr matluw) prema klasičnim islamskim interpretativnim tradicijama, nije prihvaćena iz istog razloga.

Kao što je gore naznačeno, etički, moralni i pravni elementi sunneta kako ih razumijeva progresivni islam, zasnovani su ne samo na racionalističkom već i na kontekstualističkom pristupu. Ovaj pristup prepoznaje jak element običaja ('urf) u etičko-vjerskim i pravnim propisima prisutnim i u Kur'anu i u hadisu. Ova 'urfska priroda kur'anskih etičko-vjerskih propisa daleko prelazi granice klasičnih usul ul-fiqh koncepcija 'urfa (običaja) koje, iz perspektive progresivnog muslimanskog manhađa, poistovjećuju 'urfske norme, vrijednosti i prakse s univerzalističkim elementima Kur'ana. Ovaj aspekt klasičnog islamskog pristupa odnosu Kur'an-sunnet-'urf primjećuje [Kadivar](#), koji tvrdi da ono što on naziva "historijski islam" miješa svetu i vječnu poruku božanske objave sa "običajem u vrijeme njenog dolaska" ('urf-i 'asr-i nuzul). Svi problemi koji su ušli u islam u modernom dobu odnose se na ovaj 'običajni dio' (bahš-i 'urfi) tradicionalnog islama.

Važno je, prema progresivnoj muslimanskoj misli, da 'urfske propise unutar Kur'ana i hadisa koji su naknadno uključeni kao nepromjenjivi elementi klasičnog islamskog prava, njihovi suvremenici nisu smatrali razumnim i pravednim, ali se ne bi trebali smatrati zauvijek obavezujućim. Međutim, to ne znači da ove 'urfske pravne odredbe i zakone i dalje treba smatrati razumnim i pravednim. Prema Kadivaru, islam je prihvatio predislamske običaje onakve kakvi su bili, bilo direktno ili uz neke modifikacije, u mjeri u kojoj su se ti običaji mogli smatrati dopunskim smjernicama dominantnim praksama tog vremena koje nisu strogo zasnovane na vjerskom pismu, slijepom oponašanju ili smatrane svetima, jer su se koristili i prepoznavali od strane racionalnih pojedinaca. Ove zapovijedi su uspostavljene kako bi promovirale pravdu i služile svjetovnim interesima ljudskih zajednica.

U progresivnom islamu, kada je riječ o kriteriju pravednosti, Kur'an prepoznaje 'urf (običaje) koji su postojali u vrijeme njegovog otkrivenja kao svoj primarni kriterij – ali ovi koncepti pravde i njihovo razumijevanje su vremenski i do određene mjere lokalni. Dakle, prema progresivnoj muslimanskoj misli, sve etičko-pravne naredbe pronađene u Kur'anu i sunnetu/hadisima, uključujući klasično islamsko porodično pravo i tjelesne kazne (hudud), temelje se na običajnim razmatranjima ('urf) i stoga nisu namijenjene doslovnoj primjeni, i bez obzira na kontekst. One su, naprotiv, podložne promjenama i razvoju unutar interpretativnih parametara povezanih s progresivnom muslimanskom mišlju, kako je objašnjeno gore.

Stoga, prema progresivnoj muslimanskoj misli, Kur'an i sunnet ne pružaju sistem koji je ahistorijski ili sveobuhvatan u smislu univerzalne etike koji se može jednostavno pronaći ili otkriti. Iako se neki principi univerzalne etike/moralnosti mogu izvesti ili tumačiti kroz 'sveobuhvatnu kontekstualizaciju' Kur'ana (a time i sunneta), islamsko pravo/etika su u svojoj srži racionalistički usmjereni i svrhoviti po svojoj prirodi.

Nadalje, kada se bave kanonskim hadisom kao izvorom islamske etike i prava, progresivni muslimanski učenjaci koriste niz

mehanizama, uključujući, ali i proširujući one povezane s klasičnom islamskom naukom o hadisu, kako bi utvrdili što legitimno može činiti sunnet. U tom pogledu, možemo ukazati na rad [Barazangija](#) koja pravi razliku između procesa autentifikacije hadisa, kako su to radili klasični muhaddisi, i nezavisnog procesa validacije hadisa kako bi došli do onoga što ona naziva novim (nepatrijarhalnim) konceptom sunneta. Također, možemo identificirati pristup [Kodira](#), koji koristi kontekstualizacijski pristup povezan s klasičnom naukom o hadisu 'ilm asbab ul-wurud, dok istovremeno primjenjuje koncept maqasid al-shari'a kako bi došao do normativnog sunneta.

Zaključak

U ovom eseju sam istražio prirodu i obim sunneta u progresivnoj muslimanskoj misli. Argumentirao sam da, za razliku od hadisa-baziranog koncepta sunneta u klasičnom islamu, sunnet u progresivnom islamu dijeli uske sličnosti s načinom na koji je taj koncept bio shvaćen u ranim fazama islamske misli. Prema tome, sunnet u progresivnom islamu operira unutar širokog kontekstualističkog i racionalističkog pristupa islamskoj teologiji i etici. On se tumači kao opći etički koncept koji nije direktno izvor vjerskog autoriteta ili oblik neposrednog otkrovenja, iako postoji u organskom i simbiotskom odnosu s Kur'anom u svrhu tumačenja.

Također, sam ukratko ukazao na pristup kojem se koriste progresivni muslimanski učenjaci kada se bave hadisom kako bi došli do obavezujućeg sunneta. Konačno, želim identificirati nekoliko konkretnih implikacija ovog pristupa koje bi eliminisale mnoge norme, vrijednosti i prakse tradicionalno povezane s sunnetom, kako se on shvaća u klasičnom islamu, kao što su one koje se odnose na muslimansko porodično pravo i krivično pravo. U tom smislu, progresivni muslimanski pristup obavezujućim sunnetom omogućava islamskoj interpretativnoj tradiciji da se oslobodi etički i epistemološki zastarjelih normi, vrijednosti i praksi. Ove norme su često bile validirane na osnovu koncepta sunneta koji je bio definiran unutar interpretativnih okvira klasične islamske teologije i pravne teorije. Teološke, etičke, pravne i sociokulturne implikacije ovog pristupa sunni su dalekosežne, posebno u muslimanskim

većinskim sredinama. U skladu s tim, daju se sljedeće konkretne implikacije u obliku preporuka :

- i.) Etičko-religijske prakse poput ženskog genitalnog sakaćenja (FGC/FGM), takozvanih zločina počinjenih u ime "časti" i zakonsko zahtijevanje pokrivanja žena i rodne segregacije, koje imaju određenu tekstualnu podršku u vidu hadisa i koje su ili opravdane pod konceptom sunneta ili smatrane prihvatljivim (ili barem tolerabilnim) elementima islamskog prava/etike, sa stanovišta progresivne muslimanske hermeneutike, su izražaji logike patrijarhalne časti i nisu dio sunneta. Stoga, ove prakse trebaju biti odmah ukinute.
- ii.) Praksa kamenovanja za preljub treba biti odbačena kao dio normativnog sunneta, s obzirom na to da je ova kazna utemeljena isključivo na dokazima iz hadisa.
- iii.) Sve krivične kazne pronađene u islamskom krivičnom pravu (hudud), uključujući kaznu za apostaziju, treba smatrati zastarjelima na osnovu premise da se temelje na 'urfi razmatranjima koja Kur'an i normativni sunnet nisu uveli niti ih smatrali normativnima.
- iv.) Hadis-zasnovana uvjerenja o znakovima Sudnjeg dana i povezana apokaliptična literatura, koju često zloupotrebljavaju ekstremisti (najnovije od strane takozvane Islamske države) kako bi legitimizirali svoju ideologiju, također, treba odbaciti.

Muslimanski zakonodavci, sudije, političari i vjerske vođe trebaju usvojiti pristup sunni opisan u progresivnoj muslimanskoj misli. Ovo će im pružiti autentična, historijski informirana, na vjeri zasnovana rješenja sposobna da ažuriraju islamsku interpretativnu tradiciju, kako etički tako i epistemološki, usklađujući je sa savremenim globalnim i na ljudskim pravima inspiriranim etičkim, pravnim i kulturnim senzibilitetima.

Koristeći se dvjema decenijama akademskog istraživanja i stručnosti u teorijskom promišljanju progresivnog islama, dr. Đuderija istražuje njegove različite aspekte, uključujući definiciju, filozofske, metafizičke, društveno-političke, kulturne/civilizacijske i ekonomske implikacije. Napisani na pristupačan način, ovi eseji nude sveobuhvatan pregled onoga što čini progresivni islam kao sistematsku ekspoziciju normativne islamske tradicije i kako svjetonazor koji podupire progresivni islam može biti korišten kao sila za dobro u svijetu, posebno ali ne isključivo u kontekstu muslimanskih većinskih društava.